

Katalin Munda Hirnök in Ingrid Slavec Gradišnik

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610505501_04

OD MEJE DO MEJE

BIOGRAFIJA SLOVENSKO-MADŽARSKE MEJE

UVOD

Ko so govorili o svoji preteklosti,
ko so govorili o svoji sedanjosti,
ko so govorili skoraj o čemer koli,
je bila tam nekje vedno meja.
(Kavanagh 2000: 55)

Kakor je razvidno iz uvodnih poglavij, sta se v raziskovanju teritorialnih mej v zadnjih desetletjih med drugim izostrila dva analitična pogleda, ki bi ju lahko preprosto označili kot pogled »od zgoraj« in pogled »od spodaj«. Zanju so v rabi različne oznake. npr. »dobesedni« in »nedobesedni« (Alvarez 1995),¹ normativni in pragmatični (Heyman in Symons 2012), politični (pravnoformalni) in antropološki pristop itn. Od 90. let prejšnjega stoletja sta se ob vse tehtnejših premislekih geografov, zgodovinarjev, sociologov, politologov, etnologov in antropologov zčila v primerjalne in inter-ali celo trans- in postdisciplinarno zasnovane raziskave mej (angl. *border studies*) (Wastl-Walter 2011; Wilson in Donnan 2012a; prim. Paasi 2011; Sevastianov, Laine in Kireev 2017). Prvi meje obravnava kot »prepoznavne in konkretne manifestacije oblasti in politike« (Wilson in Donnan 1998a: 2), kot »politične konstrukte, zamišljene projekcije teritorialne moči« (Baud in van Schendel 1997: 211) in »institucionalizacijo teritorializacije« (Paasi 2011: 16; Newman 2011). Četudi so zarisane zelo natančno, na prvem mestu

odsevajo predstave politikov, pravnikov in izobražencev, imajo pa pogosto nepredvidljive učinke.

Ne glede na to, kako jasno so meje zarisane na uradnih zemljevidih, koliko obmejnih uradnikov je zaposlenih ali koliko nadzornih stolpov je zgrajenih, ljudje mejo ignorirajo, kadar koli jim to ustreza. S tem preskušajo politični status quo, katerega temeljni simbol so meje. Ljudje meje tudi izrabljajo na načine, ki jih njihovi ustvarjalci niso mislili ali predvideli. Za njimi se skrivajo revolucionarji, ki iščejo zaščito druge oblasti; lokalni prebivalci jih prečkajo, ko so usluge in izdelki na drugi strani cenejši ali mikavnejši; trgovci hitro izrabijo prednost v ceni ali razlikah v davkih. Zaradi takšnih nenameranih in pogosto tudi subverzivnih nasledkov imajo obmejna območja svojo lastno družbeno dinamiko in zgodovinski razvoj. (Baudin van Schendel 1997: 211–212)

Mejo v tem poglavju izhodiščno razumeva kot na zemljevidu zarisano politično-teritorialno označitev stika in ločenosti držav. Potrjena je s pravnimi akti, brez katerih ne bi bila mogoča organizacija političnega, ekonomskega in družbenega življenja na državnem ozemlju. Za prostor ob meji, ki ga ta bistveno soustvarja, pa uporabljava oznake obmejno / čezmejno območje / prostor / krajina / pokrajina, pri čemer misliva na obe strani meje, torej čezmejno območje in ne le območje na strani ene države.

Drug pristop, ponazorjen z gornjim navedkom, se uveljavlja tako v mednarodno primerjalnih kakor lokalno osredinjenih obravnavah, ki upoštevajo širše in mnogovrstne razsežnosti mej, povezane z njenimi učinki – ti so razen političnih še gospodarski, družbeni, kulturni ter zahtevajo »lokalizirano, partikularistično in teritorialno fokusirano predstavo o mejah« (Heyman 1994: 46), ki presega interes za mejne črte, ki so nekakšen fizičen in statičen produkt političnega procesa (pogajanj, pogodb ipd.). Takšnim kategorizacijam se življenje ljudi ob meji praviloma upira. K predstavam o mejah antropologija z razvito etnografsko metodologijo prispeva pomembna spoznanja,² ko je pozorna na omenjene nepredvidljivosti,³ ki odstirajo procese učinkovanja mej na dnevno življenje ljudi, na to, kako meje sprejemajo, kako zaradi njih in ob

njih ravnajo, jih občutijo itn. Ljudje, ki živijo ob mejah in z mejami, se jim vsepovsod po svetu na mnogotere načine prilagajajo oziroma meje prilagajajo svojim dnevnim življenjskim potrebam; meje jim pogosto usmerjajo dnevne prakse, saj predstavljajo administrativne razmejitve, ki prečijo, s tem pa tudi vsaj v določenih pogledih – glede na prepustnost – ožijo njihov življenjski prostor.

Razločevanje med mejo kot črto, njeno materialnostjo in sledmi, in mejo kot prostorom ali življenjskim območjem ob meji (Green 2012a, 2018), na katero meja učinkuje, četudi se zdi poljubna, je bistveno tudi za drug(ačn)e oblike razmejevanj (angl. *bordering*); ta so za razloček od administrativnih lahko povezana z naravnimi danostmi, etnično pripadnostjo, socialnimi in kulturnimi značilnostmi, gospodarskim in družbenim tekmištvom itn. A kakor so bile geografske danosti, etnična pripadnost in kultura v zgodnejših etnoloških in antropoloških raziskavah mej obravnavane kot pomembne značilnosti in omejujoče ločnice domnevno stabilnih skupnosti, je vsaj od Fredrika Bartha (1969) jasno, da tudi takšne ločnice (angl. *boundaries*) niso nesporne oziroma so njihovi učinki partikularizirani, ker so plod vzajemne komunikacije, sodelovanja in tekmištva med družbenimi skupinami. Da se ozemeljske meje z njimi ne ujemajo, je prej pravilo kakor izjema (Knežević Hočevar 2000; prim. v tej knjigi poglavje »O raziskavah mej v antropologiji in etnologiji«).

Današnja meja ali, natančneje, obmejno območje med slovensko in madžarsko državo, obravnavani v tem poglavju, je primer, kako je pred dobrim stoletjem z mednarodnim sporazumom postavljena politična meja med Kraljevino Madžarsko na eni in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev na drugi strani razdelila enovito pokrajino (gl. Ispán idr. 2018) in jo podvrгла večdesetletnemu procesu razmejevanja in spreminjanja. V tem procesu se pogosto konture »ene« pokrajine sčasoma zabrišejo, izrišejo se nove, razločljive značilnosti, ki so učinek lokaliziranih političnih, ekonomskih, družbenih in z njimi povezanih ekoloških procesov sprememb in prepletov na različnih straneh meje. Tako popotnik včasih že na prvi pogled zazna, da je v drugi državi, četudi je v isti pokrajini⁴ ali celo v istem, razmejenem mestu. To je učinek meje kot institucije: ko je enkrat določena, zarisana in nadzorovana,⁵ se

spremeni v resničnost (Newman 2011: 36), ki jo ustvarijo dnevne prakse ob njej in njej pripisani pomeni (van Houtum 2011: 50). V tej dinamiki jo ljudje sčasoma sprejmejo za »svojo« (Pelkmans 2012: 272), kar ustvari nekakšno obmejno prostorsko, identitetno in še katero samoumevnost.

Tudi ob slovensko-madžarski meji se zelo jasno pokažeta poljubnost in »nenaravnost« mej. Pri določanju te meje je bilo namreč načelno vodilo njeno prekrivanje s t. i. naravnimi mejami, pa se je pokazalo, da se slednje (po razvodnicah) ne ujemajo ne le z etničnimi oz. narodnimi, temveč tudi ne z družbenimi mejami (npr. mejami župnij) (Slavič 1921: 86). In v tem smislu so tudi naravne, tj. fizične meje, »znanstvena in politična iznajdba«,⁶ ki obvelja za argument »pravične« razmejitve. A takšne razmejitve ne more biti, ker je meja praviloma percipirana kot črta, življenje pa se dogaja v tridimenzionalnem prostoru (Green 2012a: 585; 2018: 69), ki je hkrati fizični, zgodovinski (temporalni), gospodarski, družbeni, simbolni prostor.

Za to obravnavo je pomembno, da problematičen koncept meje kot nečesa določnega relativizirajo različne oblike mej: ločijo se po materialni eksistenci, po uradno izraženih namenih in pomenih, z vrsto neuradnih in neformalnih praks ob njih, ki pričajo o njeni večji ali manjši prepustnosti (»trde«, neprehodne; »mehk(ejš)e«, šibke; zginjajoče meje, gl. Donnan in Haller 2000: 12), ter kako njihovo zgodovinsko spremenljivost določajo politične in gospodarske okoliščine, ki vplivajo na razmerja med obmejnimi območji (npr. odtujena, sobivajoča, sovisna ali povezana, gl. Martínez 1994a, b), in, navsezadnje, kako mejo v različnih okoliščinah in časih doživljajo in občutijo prebivalci ob njej ali tisti, ki jo z različnimi motivi prečkajo večkrat ali zgolj enkrat. Po mnenju Sarah Green meje pravzaprav nimajo inherentnih značilnosti, vključno s težnjo po spremenljivosti: pri tem soglašajo z Doreen B. Masey (2005: 12), da meje označujejo zgodbe z aksiomatično implikacijo o zgodovinskem spreminjanju, ki pa ničesar ne pove o hitrosti ali nenehnosti, stalnosti in značaju sprememb (Green 2012a: 575).

Edina stalnica koncepta meje je »klasifikacijska in kategorizacijska logika sveta«, ki združuje in razločuje, ko se eden ali več

razložkov dojema (ali je vsiljen) kot pomemben (Green 2012a: 576–577). Ta, t. i. »vestfalska« logika⁷ do danes ureja prakse in recepcijo mej med nacionalnimi državami, z njimi pa tudi korpus preteklih raziskav geografov, zgodovinarjev, politologov in sociologov (več o tem Wilson in Donnan 2012a). Njihovo modernistično jedro je sledenje postavljanju, spreminjanju in umikanju mej in obmejnih režimov, ki se je v raziskavah ohranilo do danes.⁸ Ta poudarek nikakor ni presenetljiv, saj je stabilnost mej v Evropi od padca avstro-ogrškega, otomanskega in ruskega imperija, obeh svetovnih vojn, desetletij hladne vojne in njenega konca do političnega združevanja v Evropski uniji (EU) in posledične evropske integracije na številnih ravneh ter širitvi in različnih modalitetah EU⁹ prej izjema kakor pravilo. V tem smislu je mogoče govoriti ne le o migracijah ljudi, temveč tudi o »migraciji mej«, ki »uničujejo stare skupnosti in oblikujejo nove, povzročajo preselitve, deportacije, celo etnično čiščenje, ustvarjajo nove manjšine ali homogenizirajo prebivalstvo v novih mejah« (Zhurzenko 2011: 65) ali pa delujejo navidez nevidno, vendar s stvarnimi učinki.

Tukajšnja obravnava slovensko-madžarske meje z diskurzi o njej se deloma uvršča v ta modernistični tok raziskovanja mej, ki tematizira vprašanje, kako spreminjanje političnih, administrativnih mej ustvari niz predvidljivih in nepredvidljivih ločnic. V tej usmeritvi pa je pomembno, da raziskovalci, ki v meji sicer ne vidijo zgolj oblike izražanja državne teritorialnosti in oblasti, vendarle ne spregledajo vloge države pri strukturiranju vsakdanjega življenja skupnosti na obmejnih območjih,¹⁰ četudi svojo raziskovalno pozornost namenjajo prav slednjemu. Na tej mikroravni se namreč eksplicitno ali implicitno pokažejo učinki meje kot forme teritorialnosti, ki je »ideološka praksa in diskurz, ki spreminja nacionalne prostore in zgodovine, kulture, ekonomsko uspešnost in vire v povezane prostore« (Paasi 2011: 14). Tudi etnografov pogled ne more spregledati dejstva, da je meja na prvem mestu »temeljna politična institucija v smislu, da pravilom zavezano ekonomsko, družbeno in politično življenje v kompleksnih družbah ne more biti organizirano brez njih« in da »se tudi kulturni in simbolni pomeni območij institucionalizirajo s teritoriji« (nav. delo: 16).

Metodološke opombe

V nadaljevanju tega besedila je biografija današnje slovensko-madžarske meje na območjih Goričkega in Slovenskega Porabja¹¹ ubesedena s prepletom dejstev o mejah v spremenljivih političnih kontekstih in njihovi navzočnosti – ko so postavljene – v vsakdanjiku ljudi. V tem smislu jo uokvirjajo zgodovinska dejstva in njihovi odmevi v zapisanem in ustnem spominu ljudi: o meji so jim pripovedovali drugi, o njej so brali in jo dnevno doživljali kot stalnico v svojem življenju, ali, kakor je opozorjeno v tej knjigi, je meja, ki jo ljudje opazujejo in interpretirajo ter ob kateri se zgoščajo spomini, »del vsakdanjika in zato integralni del človekovega bivanja v obravnavanem okolju.«¹²

Raziskavo, ki je bila sprva namenjena zgodovinsko-etnografski preučitvi zavarovanega območja ob meji (Krajinski park Goričko in Narodni park Őrség, madž. Őrségi Nemzeti Park), je namreč odločilno usmerila ugotovitev s terena, da je življenje ljudi, kakor ga ustvarja meja, tema, ki prej ali slej vznikne v vsakršnem pogovoru, ne glede na to, ali beseda teče o delu, družini, dnevnih opravkih ali pripovedih o preteklosti.¹³ Tako se sklada s splošno ugotovitvijo, da je meja »dominantna tema za ljudi, ki naseljujejo obmejna območja« (Donnan in Wilson 1999: 1). Izbiro območja raziskave je usmerilo tudi dejstvo, da so bili tod stiki med prebivalci obeh strani zgodovinsko in tudi v sodobnosti zelo intenzivni in vitalnega pomena za njihovo dnevno življenje. Ker so terensko delo narekemale meje zavarovanega območja, je podoba parcialna, saj ni obravnavana meja na celotnem območju Prekmurja na slovenski strani in območju južno od Porabja na Madžarskem, kjer so se prebivalci prav tako spoprijemali z dinamiko, ki jo povzročijo spremembe mej in mejnih režimov. V tem smislu gre za slovenskocentrično perspektivo; enakovredne pozornosti kakor doživljanje meje pri slovenski manjšini v Porabju bi morala biti deležna tudi madžarska manjšina v Sloveniji, saj je meja ustvarila posebno etnično ločnico.

Obravnavo v osnovi uravnava kronologija kot skelet vsake biografije. Meja je bila na politični zemljevid določena po koncu 1. svetovne vojne in razpadu avstro-ogrske monarhije ter je bila 4.

junija 1920 naposled potrjena z mednarodno mirovno pogodbo. Določitvi te razmejitve, ki je zarezala v stoletja povezano življenje ljudi na zgodovinsko, etnično, jezikovno in kulturno mešanem, a povezanem območju, je sledilo še nekaj prelomnih dogodkov – 2. svetovna vojna in njen konec, leto 1948, prelom 80. v 90. leta prejšnjega stoletja, zaznamovan s padcem t. i. železne zavese med evropskim vzhodnim (komunističnim) in zahodnim (kapitalističnim) svetom, in leti 2004 in 2007, ko sta slovenska in madžarska država postali najprej članici Evropske unije (EU) in nato še schengenskega območja. Takrat se je zdelo, da meje pravzaprav ni več, vse do leta 2020, ko so varnostni ukrepi za zaježitev pandemije koronavirusne bolezni covid-19 znova institucionalizirali strožji ali celo zelo strog mejni režim.¹⁴

Zgodba o tej meji je tako na eni strani del širših, nadlokalnih procesov, posebej v Evropi; sem danes sodijo tudi sodobni varnostni diskurzi, povezani z ekologijo in biopolitiko, ter tem prilagojeni mejni režimi. Prav ti so tudi tisti element mejnosti, ki je pravno kodificiran in na temeljni dnevni ravni ureja življenje ob meji. Njihove sledi, v pomenu materialnih danosti in upravljanja, so v pripovedih ljudi o meji najbolj žive, najbolj vtisnjene v doživljanje – tudi telesno in afektivno, še posebej če so tisto, o čemer pripovedujejo, doživeli sami; včasih zadošča pripovedovalcev ali spraševalcev pogled proti meji, da se naplete pripoved o njej.

To poglavje nima ambicije, da bi v njem razgrnili podroben ali poglobljen zgodovinski pregled poteka postavljanja in spreminjanja mej v zadnjem stoletju na območju danes zavarovanega območja.¹⁵ Iz te, z vidikov že dobro večdisciplinarno osvetljene problematike so izluščeni bistveni zgodovinski prelomi in njihovi učinki, da bi mejo lahko razumeli v njeni socialni časovnosti in prostorskosti. V nadaljevanju so torej najprej upoštevani politično-pravni vidiki oblikovanja mej med današnjimi slovensko, madžarsko in avstrijsko državo. Oprti so na eni strani na dela zgodovinarjev, geografov, sociologov, jezikoslovcev in etnologov, na drugi pa na terenske raziskave v vaseh severnega Goriškega ob meji z Madžarsko in med Slovenci v Porabju na Madžarskem (2018–2021). V predhodni terenski raziskavi v letih 2013–2015¹⁶ je bila meja obravnavana s pozornostjo na vprašanja, kako je prepustnost meje po letu 1990 vplivala na mobilnost ljudi,

komunikacije in druge integracijske procese na območju nevidne, odprte evropske meje. Pokazalo se je, da je

kljub mnogim pozitivnim spremembam, ki so omogočile in poenostavile čezmejno mobilnost, komunikacijo in stike med ljudmi ter institucijami, [...] državna meja še vedno živa tako v spominu kot v vsakdanjih izkušnjah posameznika. (Munda Hirnök in Medvešek 2016: 90)

Zato sva se odločili, da zbereva in vzorčno predstaviva spomine in doživljanje meje, kakor se izražajo mimogrede in tudi v odgovorih na bolj fokusirana vprašanja iz polstrukturiranih intervjujev – in ti so najpomembnejše etnografsko gradivo tega prispevka – s sogovornicami in sogovorniki na severnem Goričkem in v Slovenskem Porabju. To območje sva izbrali, ker so bili tod prebivalci najneposredneje soočeni z materialnostjo meje in njenimi učinki, hkrati pa je nekakšno »srce« širšega mejnega območje (Baud in van Schendel 1997: 221), prizorišče medsebojnih stikov in vzajemnega prilagajanja na osebni in institucionalni ravni, je torej intenzivno družbeno, identitetno in simbolno omreženo.

Najini sogovorniki iz Porabja so bili predvsem izobraženi domačini, ki so pogosto zelo reflektirano posredovali svoje izkušnje, mnenja in tudi znanje. V vaseh na Goričkem (Dolenci, Budinci, Čepinci, Martinje, Trdkova, Markovci) sva se večinoma pogovarjali z domačini, ki se preživljajo s samooskrbnim kmetovanjem in prihranki dela v tujini ali s podporo mlajših družinskih članov, ki so sezonsko ali stalno zaposleni v tujini. Vsi, približno polovica žensk, polovica moških, so bili rojeni po 2. svetovni vojni.¹⁷ Z vprašanji sva jih usmerjali k odgovorom, povezanimi z mejo, vendar jih nisva prekinjali, ko so pripovedovali o svojem življenju širše ali splošneje. Vsi so govorili v narečju, ki je v teh krajih precej drugačno in oddaljeno od standardne slovenščine; k tej zadregi je odpomoglo dejstvo, da je ena raziskovalka rojena v Slovenskem Porabju.

Spomin je zapletena človekova sposobnost vtiskovanja, ohranjanja in obnove ne zgolj faktov, temveč tudi izkušenj, občutenj, znanja. V znanosti je, podobno kakor meja, zapleten koncept, saj se z njegovimi biološkimi, psihološkimi, jezikovnimi, družbenimi in kulturnimi vidiki ukvarjajo številne discipline, od kognitivne

psihologije do nevroznanosti, računalništva in humanističnih ved, ki jih zanima preteklost, kakor živi v sedanjosti. Podobno kakor so se v večdisciplinarnem obzorju oblikovale raziskave mej, so se v zadnjih desetletjih razcvetele raziskave spomina ali spominske študije (angl. *memory studies*) (gl. npr. Erll in Nünning 2010; Macdonald 2013; prim. Beiner 2008), ki jih z antropološkimi interesi veže posebej problematika (kulturnih) identitet, identifikacijskih procesov, kulturne transmisije in dediščine (Berliner 2013; Macdonald 2013; Smith, Wetherell in Campbell 2018). Antropologi se ob tem spoprijemajo tudi z nasprotjem spomina – pozabo (Ricoeur 2004 [2000]; Connerton 2008, 2009), ki sta vzajemno konstitutivna, in nasprotjem med upovedenim ali kako drugače materializiranim spominom in neizgovorljivim, molkom, ali tišino, utišanostjo, ki so tako značilne, a vendar razmeroma spregledane plasti medčloveške komunikacije (Hrobat Virloget 2021; Hrobat Virloget in Škrbić Alempijević 2021). Oboje zaznamuje tudi pričevanja različnih generacij o slovensko-madžarski meji.

Kakor omenjeno, je časovnost obravnavana z dveh ravni: kronologije, ki se razteza med trianonsko mirovno pogodbo, leti železne zavese in časom t. i. Evrope brez mej, in spominjanjem, posredovanem v pripovedih posameznikov, pri čemer živ spomin seže šele v drugo polovico prejšnjega stoletja. Gradivo s terena kaže, da je pripovedovanje o preteklosti postalo del tega, kar smo vajeni interpretirati kot družbeni ali kolektivni spomin.¹⁸ Ta se tke med individualnimi in skupinskimi izkušenjskimi in diskurzivnimi vidiki reprodukcije spomina, ki prispeva k interpretaciji fenomena mej. Spomin tako ni le odblesk neposredne individualne izkušnje, ampak je v njem naloženo mnogo več posredovanega, kar prinašajo znanje, izobrazba, življenje v neki skupini ali skupnosti.

Zaradi tega kljub bogati akademski tradiciji razločevanja med zgodovino in spominjanjem nisva iskali vnaprej postulirane napetosti med njima, temveč sva ju videli kot dopolnjujoča modusa ponavzočanja ali sedanjenja¹⁹ preteklosti (Macdonald 2012, 2013), v katerem preteklost (pretekli dogodki) in sedanjost (pripovedi o njih) nista ločeni. Spomina torej ne razumeva kot nečesa, česar zgodovina oz. zgodovinopisje ne zmore; razmerje med njima ni razmerje nevzdržne napetosti med navidez subjektivnim in

objektivnim, če na eni strani upoštevamo, kako obsežen in zapleten fenomen je spomin, na drugi pa kakšno je obzorje in katere metode vse uporablja sodobno zgodovinopisje.

Poleg tega sta pojma spomin in spominjanje širša pojma, kakor sta zaobsežena v tem prispevku, ki se v glavnem opira na pripovedi. Obsegata namreč »raznovrstne načine, kako ljudje lovijo in izražajo preteklost, in mnogotere oblike zgodovinjena« (Macdonald 2012: 234), tj. »kompleksne načine ustvarjanja in doživljanja preteklosti« (kognitivne, afektivne, fizične) (Macdonald 2013: 2, 5), kakor jih ljudje izražajo v raznovrstnih načinih kot sedanje preteklosti. Sem sodijo spomeniki in spominski kraji, muzealizirane in literarizirane oblike, rituali idr. prireditve ter niz drugih kulturnih izrazov in praks, ki smo jih vajeni razumeti kot tradicijo in kulturno dediščino, posredovano v živo ali v številnih razpoložljivih sodobnih medijih. Nekaj drobcev tega le omenjava. Nič manj od oblik niso mnogovrstni motivi in nameni spominjanja – nostalgija, utemeljitveno pričevanje pri individualnih in kolektivnih zgodovinskih travmah, polemično orodje (razreševanje in sprožanje konfliktov in uporov), iskanje sožitja in alternativ itn. (gl. Bal, Crewe in Spitzer 1998; Erl in Nünning 2010; Macdonald 2013). Večinoma vsi uokvirjajo tudi spomin(e) in spominjanje ob današnji slovensko-madžarski meji.

O TISOČLETNEM PROSTORU

Pred prvo svetovno vojno gledano, ne, je to bla ... ena in ista pokrajina. To je bila Slovenska okroglina, ki je spadala v glavnem pod madžarsko krono in zaradi tega tudi tu, nekako mentaliteta ljudi je bila malo drugačna kot v ostalih slovenskih krajinah, [...] kajti vseeno je tu uprava je bila madžarska, ne, vodilni sloji so bili madžarski itn. In zato je to dalo nek poseben pečat [...] Je pa na nek način tukajšnjim ljudem, sploh pa Porabcem, ampak tudi Prekmurcem, če hočejo tega ali nočejo, [...] je to potisnilo nek poseben pečat na značaju [...]: vseeno, ko si ti skož pod eno, bi lahko rekli, tudi če ne tujo, oblastjo, ampak pod nekim pritiskom

naroda, ki ima popolnoma drugačen jezik, ne, kot ga imaš ti, to se pozna potem tudi na tvojem značaju. In ta nekakšen prastrah, ki ga Porabci še zdaj imajo, sploh starejše generacije, v sebi, ne, to izvira prav iz tega, ne. Iz tisočletnega nekega sobivanja ali nesobivanja z Madžari, ne. Ker Madžari so bili zmeraj nek nadrejen, nadrejen narod ali pa so se vsaj tako obnašali in so se tako počutili. [...] In ko potem pa ti, ne, po letu 1920 ostaneš, ne, na tej strani meje, peščica ljudi, nič drugega, ne, in itak je to skoz blo neko obrobje. Porabje je blo skoz eno obrobje, ne, in potem še oni [Prekmurci, op. av.] odidejo, ne, in potem ostaneš tukaj, ne, in je, po mojem so bili popolnoma zgubljeni, takrat, ne. In tudi po letu '45, ne, ko so se meje ponovno potrdile. In so popolnoma bli, nekako obglavljeni tudi, ker ni bilo inteligenca, nič, ki bi jim... in to navadno kmečko prebivalstvo blo, ne, ki je pač v glavnem se podalo v usodo. (TZ 2014²⁰)

Daljši navedek pripovedi izobrazenke iz Slovenskega Porabja pravzaprav ni spomin, temveč bolj povedna refleksija o bivanjski izkušnji – lahko bi ji rekli »historična zavest«²¹ – o eni, večetnični pokrajini in o genezi razmerja med Slovenci in Madžari v ogrski državi pred in po trianonski meji; v njej odsevata tako etnični samopripis kakor pripis s strani drugih. Pred koncem 1. svetovne vojne, ko je slovensko prebivalstvo sicer sestavljalo večino naseljencev najzahodnejšega dela ogrskega dela monarhije, meje med njimi niso bile administrativne, temveč etnično-nacionalne, jezikovne in socialne. Te ločnice sta krepila tudi geografsko obrobna lega in razmerja moči med oblastno večino in manjšinami. Opozarja torej na različna razmejevanja ali dinamiko ločnic med prebivalci tega območja.

Razmejevalno dinamiko neposredno ponazarjajo tudi poimenovanja pokrajine in njenih prebivalcev. Za območje današnjega Prekmurja in Porabja je bilo do konca 1. svetovne vojne uveljavljeno ime Slovenska krajina (*Szlovenszka krajina*, *Szlovén krajina*, *Slovenska okroglina*; madž. *Vendvidék*). V drugi polovici 19. stoletja, ko so se vsepovsod krepile narodne ideje, »so slovenski narodnjaki s Štajerskega skovali poseben, četudi neuradni izraz za del zamišljenega slovenskega narodnega prostora – Prekmurje (dobesedno

'dežela na drugi strani Mure') –, ki označuje povezanost območja s 'slovenskimi' območji Štajerske ob reki Muri med Radgono in Ljutomerom« (Kosi 2018: 88). Slovence v okolici Monoštra so po trianonski razmejitvi v slovenskem tisku omenjali kot »rabske« Slovence (madž. *rábai szlovének*). Tudi Jožef Klekl st. je objavil krajši članek z naslovom »Rabski Slovenci«, ²² Fran Ivanocy pa se je že prej zavzemal za poimenovanje »szlovén« (Novak 1988: 9). Jože Maučec in Vilko Novak (1945: 6) sta jih v knjigi *Slovensko Porabje* prav tako imenovala »rabski Slovenci«; ta izraz je omenjen tudi v monografiji *Slovensko Porabje/Szlovénvidék* (Kozar-Mukič 1984: 89). Današnje ime »porabski« Slovenci, za območje pa Slovensko Porabje pa sta se splošneje uveljavila po 2. svetovni vojni. Porabci so Prekmurje imenovali »Slavsko« (Ravnik 1999: 333). Madžarski tisk to območje napačno imenuje »Vendvidék«, ki je v preteklosti označeval celotno Prekmurje, prebivalce pa »Vendi«. ²³ Posebni odlok sveta Železne županije je leta 1981 odpravil etnonim »Vend«, priporočil uradni naziv »Slovenec«, v madžarščini »szlovén«. Drugače pa: »Porabski Slovenci zase pravijo, da so 'Slovènge, Slovènje', 'gê d' â se Slóven, Slovènc'« (Kozar-Mukič 1984: 7).

Območje Slovenske okrogline ali Slovenske krajine je bilo od 10. stoletja etnično heterogeno ozemlje v najzahodnejšem delu ogrskega kraljestva, od druge polovice 19. stoletja pa ogrski del avstro-ogrške monarhije. Upravno je bilo razdeljeno med Zalsko (madž. Zala megye) in Železno županijo (madž. Vas megye), in med tri okraje s središči v Dolnji Lendavi, Murski Soboti in Monoštru/Szentgotthárd. Do konca 18. stoletja je pripadalo dvema škofijama, in sicer je gornje Prekmurje s Porabjem kot del Železne županije spadalo pod škofijo Győr, dolnje Prekmurje pa je kot del Zalske županije po ustanovitvi zagrebške škofije pripadlo k tej. Po veliki cerkvenoupravni spremembi leta 1777 je celotno ozemlje Prekmurja pripadlo škofiji v Sombotelu/Szombathely (Zelko 1996: 97-104; Sedar 2014).

Za prva desetletja 19. stoletja je Jožef Košič navedel, da na »območju, ki se razprostira 15 milj široko, do Dolnje Lendave na vzhodu, na jugu do reke Mure, na zahodu do Radgone, kjer meji na Spodnjo Štajersko, na severu pa na reko Rabo«, živi 40.800 Slovencev, ki jih Madžari imenujejo »*Vandalus*, toda napačno,

saj je bolj primeren naziv *Vendus-Tótok*«, pokrajino pa *Tótság* (Košič 1992 [1824]: 17, 18), poleg teh pa je podrobno naštel še druga območja, kjer so živeli pomešani z večinsko madžarskim prebivalstvom (prim. Kozar-Mukič 1984: 4).

Ogrski popisi leta 1890 (in tudi leta 1900 in 1910) za kraje današnjega Prekmurja, kažejo, da je bilo območje naseljeno s pretežno slovenskim prebivalstvom – z Vendi²⁴ – sledili so Madžari in ostali, pretežno Nemci. Pri tem ni zanemarljivo, da so bili nosilci nekmečkih poklicev (uradniki, zdravniki, advokati, bankirji, trgovci in podjetniki) Madžari ali Judje, izobraženi Slovenci pa so bili učitelji in duhovniki (Fujs 2008: 24–25). Po veroizpovedi je bilo največ katoličanov, luteranov je bila približno tretjina vsega prebivalstva, ostali so bili Judje in kalvinisti (Fujs 2019: 10). Etnična sestava krajev v Porabju je bila podobna kot v Prekmurju.²⁵

V zvezi z večetničnim značajem območja je splošno mogoče reči, da do »uvedbe dualizma vprašanje nemadžarskih narodnosti ni bilo preveč pereče« (Kozar 2017: 17). Četudi so bili Slovenci na tem območju ločeni od drugih Slovencev, so od protestantizma naprej uspeli svoj »stari slovenski jezik« povzdigniti na knjižno raven (Novak 1935b, 1976).²⁶ Tudi šolski zakon iz leta 1868 je predvideval rabo jezikov drugih narodov, a so postopoma »ravno šole postale jedro madžarizacije« (Kozar 2017: 17). Poleg tega so Madžari ustanovili Madžarsko prosvetno društvo za Prekmurje, ki je odpiralo madžarske knjižnice, šole in vrtce ter širilo madžarsko pisano besedo.²⁷ Konec 19. stoletja so bila pomadžarjena krajevna imena (Koštric 2011: 33). Trdoživost jezikovne zavesti, razumljeno kot temelj etnične zavesti, je krepila duhovščina, tudi z izdajanjem periodičnih listov v prekmurskem jeziku.

Gospodarske razmere na območju ljudem niso bile najbolj naklonjene. Na hribovitem Goričkem so bila polja skromno rodovitna, nekaj zaslužka sta dala vinogradništvo in sadjarstvo. Kmetje niso zmogli visokih dajatev in tlake, zato so bila tod že v 18. stoletju zemljišča prepuščena najemnikom, Goričanci pa so bili v času žetve in mlatve sezonski delavci v drugih županijah. V drugi polovici 19. stoletja, ko so se splošne gospodarske razmere sicerboljšale, so slabo razvita obrobna območja še vedno zelo zaostajala (Fujs 2008: 24).

Za socialno strukturo prebivalstva ob koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja je bilo značilno, da je bilo veliko majhnih kmetov in bajtarjev. Etnološki zapisi kažejo, da je imelo gospodarstvo v Železni županiji povprečno 3–6 hektarjev zemljišča (Kozar-Mukič 1984: 54). Revščina je prisilila ljudi k iskanju zaslužka drugod. Podatki za hriboviti del Goriškega pričajo o tem, da so odhajali na sezonsko delo v notranjost Ogrske, v Slavonijo, v Vojvodino, drugi so zaslužek iskali v belgijskih, francoskih in nemških rudnikih ali tovarnah. Veliko ljudi se je selilo v Kanado in Južno Ameriko, nekaj tudi v Avstralijo (Vratuša 2008b: 7). Iz Železne županije je tako med letoma 1899 in 1913 odšlo v čezoceanske države približno 25.000 ljudi, največ iz monoštrskega okraja (6000 oseb), kamor je spadalo tudi devet porabskih vasi (Kozar-Mukič 2003: 211; Fujs 2008: 24). V porabskem delu se je sicer Monošter gospodarsko razvijal, kar je bilo tesno povezano z zgraditvijo železniške proge do Gradca (1872), in mesto se je hitro povežalo z razvitejšo štajersko pokrajino in s Kisalföldöm. Povezava je pozitivno vplivala na gospodarski in s tem tudi socialni razvoj Monoštra. Drug za drugim so se odpirali industrijski obrati in tovarne (več o industrijskem razvoju Kiss 1981: 241–249), vendar so bili ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja v industriji zaposleni zlasti prebivalci iz Slovenske vasi (Kozar-Mukič 1984: 45). Veliko več je bilo izseljencev, saj naj bi v skoraj v vsaki hiši imeli koga v Ameriki. Tja so se izseljevali verižno, se tam tudi poročali s priseljenci iz bližnjih vasi, se potem nekateri tudi vračali in se naselili na tej ali oni strani poznejše trianonske meje (Ravnik 1999: 333). Tudi zaradi tega so se po razmejitvi sorodniki znašli v različnih državah.

STOLETJE MEJ

Trianonska meja

... in kot zanimiva stvar, najprej tako pogovorno ljudje pravijo, »Jutri pa gremo v varaš.« In pri nas dol smo rekli, če gremo v varaš, smo šli v Turnišče. Tu [v Markovcih na

Goričkem], pa zdaj v varaš gremo v Monošter. In zdaj kot prvo, jaz na začetku nisem najprej razumel, ker to je ena bistvena stvar, ker Monošter je odigral zgodovinsko, torej v zgodovini tega prostora do Murske Sobote, predvsem pa zdaj ta gorički del, ta rob, kjer smo mi tu, je odigral zelo pomembno vlogo. Ne samo versko, ampak tudi torej trgovsko, gospodarsko, kulturno, na vseh področjih, ker je takrat ta, kaj že, kloster, tisti cistercijani, te pristave in vse skupaj, ne. In mi smo bili, ta prostor je bil v tistem, navezan, in to je bil tisoč let en prostor do Mure. Mura je bila meja, ne, tisoč let. In ta prostor je dihal s tem prostorom, torej sedanjim porabskim, z madžarskim delom. In to je ta panonska nižina, to zdaj kakorkoli obračamo zdaj če komu našim tu ne diši, ampak je to en prostor bil 1000 let. In zdaj meja [...]. In celo je še en zelo, moment...en močen tako...mejnik v tej, tako bom rekel, v naši župniji, v petrovski in tudi v markovski, predvsem v markovski, je ravno trianonska pogodba odigrala takrat, da se je naredila meja. Ker ta župnija je bila podružnica Gornjega Senika. In Trdkova, Martinje, Gornji Senik, Čepinci (ta vas naprej) in Markovci. Teh pet vasi, ta polmesec tako tlorisno gledano je bila ena župnija. In s tem, da je včasih celo to se je tako prepletalo zdaj, če zgodovino seniške župnije gledam pa markovske, da je tu včasih več ljudi bilo, da je tu zidan zvonik bil v zgodovini nazaj, na Gornjem Seniku so pa imeli pokopališče in da so naredili najprej leseni zvonik. Ne zidani, to je pa že zidani bil Ta prostor se je potem razdelil, torej meja je razdelila ta prostor, župnija se je razdelila, torej iz podružnice je nastala župnija...Meja je ta trenutek resnice, tiste konkretne meje, ko se je meja naredila, je pa tu v teh ljudeh, to je pa neizbrisno znamenje naredila, ne. Tudi če ni bilo tiste železne zaveso, tudi če so odstranili tisto železno zaveso, ali pa tisto mejo fizično, ampak vedno ostala, ne. (TZ 2018).

Stoletnica priključitve Prekmurja k matični domovini (1919) je bila za slovensko državo praznik, za madžarsko pa prej žalni, komemorativni dan.²⁸ S slovenskega etnično-nacionalnega stališča je

meja »popravila« tisočletno »usodo Slovencev«, ki so »živeli ločeno od matičnega slovenskega naroda« (Vratuša 2008a: 19), Madžarska pa je takrat zgubila približno dve tretjini ogrskega ozemlja razpadle monarhije in več kot tri milijone svojih etnično pisanih državljanov. Trianonska meja je območje današnjega Prekmurja, ki je bilo do takrat najzahodnejši del Translajtanijskega oziroma ogrskega dela monarhije in je mejilo na kronovino Štajersko, ločila od Zalske in Železne županije na Madžarskem. Tako je v novi madžarski državi ostalo devet slovenskih vasi z območja današnjega Slovenskega Porabja, v Avstriji osem slovenskih vasi, v Kraljevini SHS pa v okolici Lendave območje s prevladujočim deležem Madžarov.

Ne gre le za to, da se nova državna meja ni ujemala z etnično slovensko-madžarsko mejo, marveč je, po presoji zgodovinarjev, na dotlej etnično in konfesionalno pestrem območju za tam živeče ljudi prinesla »precejšen izgred« (Luthar 2008: 34), kar je učinek mej, katerih namen je sicer iz kaosa ustvariti red, pri tem pa se ustvarjajo nove dvoumnosti, izjeme in kršitve; v tem smislu gresta kaos in red z roko v roki (Pelkmans 2012: 270). Meja je tako spremenila »multi- in interkulturalno tradicijo tega prostora« in vpeljevala nove prakse razločevanja (Luthar 2008: 34), nove, drugačne identifikacije (Kosi 2018) ter vzdrževala ljudi v negotovosti glede njihove pripadnosti (Slavič 1935b).²⁹ Do takrat je bila ta predvsem teritorialna in v njej so se prepletale večnarodnost, večkulturalnost, večjezičnost in multikonfesionalnost. Poleg tega, da so bile z mejo kot politično-pravnim dejstvom povezane številne demografske, gospodarske in družbene spremembe, je državna meja posegla v kulturno krajino razmeroma enovitih geografskih in ekoloških razmer ter jo s politiko do obrobij in s spreminjajočimi se mejnimi režimi tudi spreminjala (Balázs idr. 2012, nav. v Ispán idr. 2018: 476; prim. Kozorog 2019b).³⁰ V tem primeru ni šlo za to, da bi bila meja »točka ali črta ločevanja ene kategorije od druge«, da bi torej institucionalizirala že dane razlike, marveč je ustvarila »razlike, ki jih prej ni bilo« (Newman 2011: 33). Razločena dela – prekmurski in porabski – sta se morala poslej orientirati drugače: k (matičnemu) slovenskemu oziroma (večinskemu) madžarskemu okolju. Prav tako si je morala Slovenija udomačiti Prekmurje kot »svoj« del (Vršič 2004).³¹ Tako s stališča obeh novih držav kakor s stališča ljudi sta

vzporedno tekla procesa prostorske, tj. teritorialne, in ideološke in družbene, tj. nacionalne socializacije – madžarizacije in (jugo) slovenizacije, ki sta se – po primordialističnem vzoru – opirala na skladnost oz. prekrivanje nacionalnosti ozemlja in tam živečih ljudi.

Administrativna teritorialna meja – tudi meja obeh novih držav z Avstrijo³² – je do danes ostala nespremenjena, v stoletju pa so se nekajkrat spremenili mejni režimi in posledično organizacija vsakdanjega življenja ljudi ob njej, podvržena učinkom razmejevanja, odmejevanja in ponovnega razmejevanja.³³

V nadomestilo za skope in zelo posredne spomine najinih sogovornikov na trianonsko mejo se opirava na nekaj zapisov iz sočasnega tiska. Ti pritrjujejo zgodovinopisnim ugotovitvam, da je trianonska meja vnesla precejšen nemir pri novih državnih oblasteh na Madžarskem, v Avstriji in Kraljevini SHS ter negotovost med ljudmi, ki so ostali na razdeljenih straneh meje.³⁴ Spoprijem z novim položajem ni bil lahek in kaže na posebno razmerje med mirovno pogodbo kot zavezujočim pravnim aktom in razmerami na območju, v katero je posegla nova meja. Ponazarja pa tudi, da ljudje državne politike ne sprejemajo pasivno, posebej pa ne vsi enako, zato pa država za svojo propagando spretno izkoristi razpoložljive medije, v tem primeru tisk.

Prekmurski glasnik je dobro leto po uveljavitvi nove meje poročal, da je meja, na kateri komisije postavljajo mejnike, dokončna, da jo je treba spoštovati in ne nasedati hujskačem, ki so »iz prirojene njim zlobe hujskali in rovarili národ v Prekmurji, češ, Prekmurje spádne nazáj pod Madžarsko. Národ že tak izmantran zdaj z edne, zdaj pálek z drüge madžarske stráni, je postao neverliv.« Četudi se je ljudem »na lejši i lübezni način« dopovedovalo, da Madžari ne bodo nikoli več gospodarili na tem območju, so raje poslušali »od Vogrov pláčane hujskače«, ki so ljudi tako zapeljali, da niso pravočasno zamenjali madžarskega »za dober jugoslovanski denar«, prav tako pa so motili razmejitevno komisijo pri postavljanju mejnikov. Poziv časnika je bil »Pamet je – žamet.«³⁵

Prekmurci so se sklicevali tudi na dejstvo, da so jugoslovanske čete nekdanjo avstro-ogrsko mejo prestopile že 12. avgusta 1919,

Zemljevid Slovenske krajine, ki ga je izdelal Matija Slavič in je bil predmet obravnave na mirovni konferenci (obj. Slavič 1999; Prekmurje v srcu 100 let, <https://www.prekmurjevsrcu.si/o-prikljucitvi>).

ki »ostane za to Zgodovinski dén«, odkar so »svobodni državljani« z državljanskimi dolžnostmi, med katere ne sodijo takšne pravice, da so počeli nekateri naši prekmurški bratje celo sanjati o lastni županiji [...], v šteroj bi potem samovoljno gospodarili in nás s tem spravili ešče na hujše stališče, kak smo bili v početku leta 1919. Ti naši bratje spozábili so se

celo tak daleč, da so počeli paktirati z našimi sovražniki Madžarji in madžaroni, ki komaj čakajo, da bi nás spravili pálek pod svoje gospodarstvo in z nami ešče grje ravnali, kak so ravnali pred našo osvoboditvijo, 12. avgustom leta 1919.³⁶

Da tudi madžarsko nezadovoljstvo ni mirovalo, je razvidno iz naslednjega poročila:

Granice Jugoslavije. Čujejo se glási, ka Madžari želežo nazáj dobiti Dolnjo Lendavo in ništerne vesnice okoli D. Lendave, zato pa nam Madžari dávlejo do Rábe in Monoštra celo ozemlje. Naša držáva je nej ščela o toga čüti, mi ščémo granice, kak v trianonskem kontraktuši napisano. Dolnja Lendava more naša ostáti, ár je to za nás gornje Prekmurce edina pot v svet po železnici. Pe tüdi Lendavčani sami neščejo pod Madžarski »žegen«. Opozárjamo našo vládo, naj nikak se ne gliha za Lendavo! Madžarska do Rábe in Monošter že ednok samo spádne k Jugosláviji, či je ne dobimo že zdaj pri razmejítvi.

Zapis o meji (Granice Jugoslavije. *Prekmurski glasnik* 2 (25), 4. 9. 1921: 3).

V formalnem smislu se je zdelo, da razmejitvena komisija »lájko poprávi granice, gde bi se delala krivica, a to samo, či Jugoslavija in Madžarska dovolita. Obej držávi moreta dovoliti, samo edna nej.«³⁷

Dokončna uveljavitev te meje se s tega stališča kaže kot proces, v katerem so bile udeležene oblasti, razmejitvena komisija, ki je na terenu v Prekmurju delovala do pozne jeseni leta 1921, in lokalni interesi ljudi. Po slednjih je spraševala tudi komisija. Na njeno željo je okrajno glavarstvo v Murški Soboti od županstev obmejnih občin zahtevalo odgovore na vprašanja, ki so se dotikala neposrednih interesov ljudi. Vprašalnik je spraševal o tem, ali vedo,

kje poteka meja; ali ima občina lastnino čez mejo (kje in koliko); ali meja preči ceste in poti; ali ima občina na svoji strani elektriko, vodovod, žage, mline; kje ima cerkev, pokopališče, šolo, bolnišnico; od kod pridobiva les za gradnjo in kurjavo; kam hodijo vaščani na sejme; kaj prodajajo in kaj kupujejo; ali ima kmečko ali delavsko zadrugo; kje ima sedež; koliko Madžarov in koliko Slovencev živi v občini; ali so Madžari priseljeni ali avtohtoni; od kdaj tod živijo Slovenci; kakšne vere so vaščani; ali meja moti lov in ribolov; itn.³⁸

Na drugi strani se je Madžarska še bolj kakor odločitvam o meji s Kraljevino SHS na njenem slovenskem odseku upirala prepustitvi Gradišćanske Avstriji. Ko so Avstrijci začeli zasedati to območje, so Madžari tod pustili svoje tolpe, ki so se spopadale z avstrijskimi žandarji,³⁹ preprečevale so prepustitev najzahodnejših krajev Ogrske Avstriji in zahtevale z njo novo pogodbo. Prekmurci so bili odločni: »Ne pomága nikše hujskanje, ár pogodba je pogodba, štera se mora izvršiti.«⁴⁰

V interesu Prekmurcev je tudi bilo, da se takoj uredi severna meja z Avstrijo, »da bode res odgovarjala narodnim, političnim, gospodarskim in stratešičnim zahtevam«; bila pa je povezana z odločitvijo o avstrijsko-madžarski meji, katere južna meja je bila reka Raba. Tako je Madžarom ostal »klin« med jugoslovansko severno mejo in Rabo,

širok kakih 8 do 10 km, dolg pa kakih 18 do 20 km. Ta meja je nenaravna, gospodarsko in stratešično pa nevzdržna. Radi tega zahtevamo, da se tudi ta kos izroči nam, tako da bode na severu skupna meja med Jugoslavijo in Nemško Avstrijo reka Raba.⁴¹

Svoj poseben interes v razmejitvenem procesu so izrazili tudi Slovenci, ki so ostali v Porabju na Madžarskem, namreč, da bi jih komisija, ki je obiskala tudi njihove kraje, vendarle priključila k Jugoslaviji, »ár so Slovenci in neščejo bivati v falirani Madžarski.« Iz kratke novice o njihovi želji je tudi razvidno, da so Prekmurci z njimi sočustvovali: »Žao nam je za té dobre in poštene Slovence, liki garantiramo njim, ka de tüdi njim ednok zasijalo sunce slobode v slobodni in demokratični Jugosláviji. Njih nigdár ne pozábimo!«⁴² Vendar je ostalo pri prvotni odločitvi.

Tudi ko je razmejitvena komisija končala svoje delo in so na konferenci v Parizu potrdili dokončne meje Prekmurja, so se med ljudmi med Budinci in Cankovo širile zastrašujoče novice, da so v Parizu sklenili,

da vse občine na tej meji spadajo k Austriji ter meja bode potok ki pride iz Kuzme ter teče skozi Slaveče, Motovilce, Cankovo. Ljudstvo je jako zbegano kajti bole se počutijo pri nas nego kje drugod.⁴³

Odlomki iz sočasnega tiska ponazarjajo razpoloženje, ki pa, kakor omenjeno v živem spominu ni zapustilo zaznavnih sledi, saj je generacija pričevalcev zapustila le svoje potomce. Ti so kaj več povedali o družinski zgodovini, v katerih so bili zakonci pogosto z druge strani, o težkih življenjskih razmerah, ki so ljudi silile k iskanju zaslužka s sezonskim delom in v izseljenstvu, pa tudi z nelegalnim tihotapstvom (prim. Pšajd 2007; Sedar 2018).

Če za danes velja, da se pripovedovanje ljudi poustvarja s posredništvom sodobnih medijev, posebej tiska, radia in televizije, je bilo pred slabimi tremi desetletji še živo ustno izročilo o obdobju pred 1. svetovno vojno, ko sta bila današnje Porabje in Prekmurje še enovita Slovenska krajina v ogrskem delu Avstro-Ogrske (Ravnik 1999: 333). Za nakazane identifikacijske zadrege Prekmurcev je bilo mogoče pred nekaj desetletji še dobiti na terenu kako živo pričevanje, na primer, »da se je bilo v Kraljevini SHS 'težko navaditi na to, da smo sedaj Slovenci, in ko smo se na to navadili, bi naj ponovno postali Madžari'« (Brumen 1992: 20).⁴⁴ Markovce in še nekaj drugih vasi (Čepinci, Budinci, Dolenci) na severnem Goričkem je trianonska meja odrezala od njihovega zaledja, Porabja, kjer so trgovali, se poročali, se obiskovali, praznovali, se skratka počutili doma, saj so na Gornjem Seniku, v Števanovcih, Andovcih, Verici in Ritkarovcih govorili isti jezik in bili katoličani. Četudi so Goričanci komaj razumeli slovenski jezik in so bili nezaupljivi do nove države, so bili Madžarom nenaklonjeni, niso se imeli za Madžare in tudi niso sprejemali poimenovanja Vend (nav. delo: 21).

Ne le v verskem pogledu, ampak tudi drugače so ljudje iz severnih vasi Goriškega zgodovinsko gravitirali proti Madžarski in Avstriji:

Naše področje [je bilo] bolj vezano na Gornji Senik in Monošter. Dolga desetletja je bilo tak, da je bilo geografsko bliže, pa tudi navezava pa vse skupaj večja. Ljudje so hodili na Gornji Senik k maši... (TZ 2018)

Vse je bla povezava na to stran. Tudi če so šli v kakšen urad ali kar koli, so šli v Monošter ali pa v Jennersdorf, recimo zdravnika iskat, takrat so šli sem, ne pa v Mursko Soboto. [...] Meja je bila, je bil tud nek režim, ampak eni se tega niso držali. Niso bili navajeni, da se ne sme iti čez, recmo v gozd al pa v trgovino. (TZ 2018)

Če so šli brez dokumentov, »pa so imeli težave. So jih potem orožniki ali, ne vem, kaj so bili, neke vrste cariniki. Ja, madžarska država pač [je imela svoj režim],⁴⁵ Jugoslavija tudi, seveda. In so zraven tega imeli težave, ne. ... Kazen plačat...« (TZ 2018). Madžarski vojaki so seniške farane večkrat zaprli in oglobili. In v *Novinah* je leta 1922 ostalo zapisano: »Kak se vidi, Vogri več ne marajo za nas, moremo zato biti vsi verni Jugoslovani« (nav. v Kozar 2017: 25).

Nadzor meje je prizadel prej običajne komunikacije (sorodstvene, gospodarske, na verskem področju) med prebivalci ob meji. Bil je zelo oster, kar je razvidno iz naslednjega poročila z jugoslovanske strani:

G. civilni komisar v M. Soboti z dogovorom vojaške oblasti odredi sledeče: Prestop prek dem. črte se dovoli *izključno samo posestnikom, ki majo na obeh strani dem. črte svoje zemljišča in samo zavoljo obdelavanja teh zemljišč*. Prehod se pa dopusti samo na mestah, štera vojaška oblast določi. Lastniki zemljišč na obeh strani granice morejo meti *potrdila vödana od občinskih uradov, potrjena od pristojne orožniške postaje in od civ. komisara*, v D. Lendavi od namestnika civ. kom., v šteri potrdilah more točno biti zapisano, kelko ma tü in onstran dem. črte zemlje.

Ta potrdila se morejo potem vidirati od strani komande v M. Soboti ali D. Lendavi od namestnika civ. kom., v šteri potrdilah more točno biti zapisano, kelko ma tü in onstran dem. črte zemlje.

Drüгим osebam je dovoljen prehod na Madžarsko samo prek Gyékényeša, v Nemško Austrijo pa samo prek Špilja. Samo v slučajih smrti ali bolezni, ki pa morejo biti dokumentárično dokazani, se morejo izjemoma dati in vidirati potni listi.⁴⁶

Izjave ljudi o dogajanju ob meji so povedne, ker razkrivajo, »da se nekatere reči lahko zgodijo le ob meji« (Donnan in Wilson 1999: 4): *»Za tisto prvo obdobje, ne vem, pred drugo svetovno vojno, bolj težko kaj povem. So bile, ne vem, kolikor sem slišal starejše, so bile tihotapske poti, tudi razne take stvari čez mejo, ki se pač ob meji dogajajo«* (TZ 2018). Pa tudi: *»črn trg je cvetel. Jajca so zbirali, pa tobak, pa take stvari, pač. Bila pa je mejna kontrola. ... Finančna uprava. ... Ampak ljudje so, kakor danes, pač na vse načine probali, pa vmes so seveda imeli težave«* (TZ 2018).

O meji sta zanimivi izjavi, da *»takrat še ni bilo meje. Ljudje so lahko hodili sem in tja,«* potem pa so mejo zaprli⁴⁷ (TZ 2018). Pred 2. svetovno vojno je bilo še veliko mešanih zakonov med Porabci in Goričanci, od katerih se je eden od zakoncev preselil na drugo stran, ker *»[t]akrat še ni bilo meje«*, potem je bilo konec takšnih porok in vsi tisti, ki so se poročili na Madžarsko, se po vojni niso mogli vrniti (TZ 2018).

Ocena o prepustnosti meje pred 2. svetovno vojno je v tem primeru presejana skoz povojno izkušnjo, ko je bila meja res neprepustna. Čeprav je pred vojno deloval razmeroma strog mejni režim kot uresničitev »klasifikacijskih sistemov in prakse znanja, ki določajo prostor, kjer lahko ljudje živijo in se gibljejo« (Green 2013: 355) – in v tem primeru so predpisani dokumenti omogočali legalne prehode čez mejo –, se s perspektive poznejše izkušnje »druge« meje – meje po letu 1948 – zdi, kakor da meje prej ni bilo. To je bilo povezano s posebnimi tehnikami, ki so v rabi »za dejansko postavitev, ohranjanje, nadzor« (prav tam). Sem sodijo potne listine, dovolilnice, birokratski in pravni postopki, nadzorne tehnike in upravljanje mejnih režimov. Po njihovi rabi in učinkovitosti se meri uspešnost nadzora krajev in prostorskih praks. In po tem sta bili predvojna in povojna meja neprimerljivi.

Vsakdanjost po Trianonu

Prebivalci na območju današnjega Prekmurja in Porabja so delili skupno usodo v avstro-ogrski monarhiji vse do konca 1. svetovne vojne. Po mirovni pogodbi, podpisani 4. julija 1920 v palači Grand Trianon v Versaillesu pri Parizu, je devet slovenskih naselij s pretežno slovenskim prebivalstvom v okolici Monoštra/Szentgotthárd ostalo na Madžarskem. V vaseh Dólnji Seník/Alsószölnök, Górnji Seník/Felsőszölnök, Štévanovci/Apátistvánfalva, Otkovci/Börgölin, Balázsfalu, Ujbalázsfalva (od leta 1937 spadajo pod Števanovce), Sakalovci/Szakonyfalu, Ándovci/Orfalu, Vérice/Permise, Rítkarovci/Ritkaháza in Slovénka vés/Rábatótfalu⁴⁸ je po popisu iz leta 1920 živelo 4988 ljudi, število izrečenih po vendskem (slovenskem) maternem jeziku je bilo 4166 (Az 1920. évi népszámlálás, 1923). Druga naselja Slovenske krajine so bila priključena Kraljevini SHS. Osem vasi – Modinci, Svetica, Ženavci, Stankovci, Sveti Martin, Dobra, Grič in Velika –, ki so bile zgodovinsko prav tako večinsko slovenske, je bilo dodeljenih Avstriji (Maučec in Novak 1945: 11).

Trianonska mirovna pogodba med antantnimi silami in Madžarsko je določila današnjo mejno črto, pri čemer so pri razmejitvi upoštevali načelo razvodnice med Rabo in Muro na gornjem Goričkem. Poznano je, da so imele odločilni vpliv na potek trianonske meje Združene države Amerike. Geograf dr. Douglas W. Johnson, profesor s kolumbijske univerze, je bil vodilni ameriški izvedenec Teritorialne komisije za razmejitvena vprašanja in je na mirovni konferenci v Parizu deloval v več komisijah za rešitev mejnih vprašanj med Avstrijo, Madžarsko, Italijo in Kraljevino SHS (Živojinović 2017: 220). Johnson je zagovarjal ozemeljske interese Kraljevine SHS in se ni oziral na nacionalna vprašanja. Posledica tega stališča je tudi priključitev območja okoli Lendave, z večinskim madžarskim prebivalstvom, h Kraljevini SHS, ne pa tudi Monoštra s porabsko-prekmursko okolico (Josipovič 2016: 23). Želja Slovencev v okolici Monoštra, da bi jih priključili h Kraljevini SHS, kljub prizadevanju jugoslovanske delegacije, posebej Matije Slaviča (1935b, 1999), na pariški mirovni konferenci ni bila uslišana. S tem je bilo konec enotnosti Slovenske krajine, začel se je ločen gospodarski, politični in narodni razvoj Prekmurja in Porabja.

Odločitev o meji je zaobšla, rečeno po Foucaultu, »nacionalni red reči«, ki sledi logiki, da so ljudje iste narodnosti povezani na enem teritoriju (Malkki 1992; Green 2012a: 576) in se po določitvi meje znajdejo na napačni strani. Nova meja je namreč ustvarila etnični manjšini na obeh straneh meje: madžarsko v Prekmurju in slovensko v Porabju (Slovenci so tu prej imeli status večinskega naroda). Po podatkih popisa iz leta 1921 je na območju Prekmurja živelo 74.383 Slovencev in 14.064 Madžarov. Madžari so bili strnjeno naseljeni v skrajnem vzhodnem delu Prekmurja, v dolnjelendavskem okraju ter v obmejnem predelu Goriškega v murskosoboškem okraju. Trianonska pogodba je s posebnimi določili sicer zagotovila prebivalcem madžarske narodnosti v Prekmurju in slovenske narodnosti v Porabju določeno zaščito, kljub temu pa se je njihov položaj postopno slabšal, predvsem na gospodarskem, kulturnem in tudi na jezikovnem področju.

Prekmurje

Po združitvi z matično Slovenijo se je za prekmurske Slovence začelo novo obdobje. Politično in gospodarsko življenje je bilo še nekaj časa po vojni pod močnim madžarskim vplivom (Fujs 1992). Novi oblasti je najbolj nasprotovalo madžarsko prebivalstvo ob vzhodni meji in Lendavi ter velik del meščanstva, uradnikov in protestantskih duhovnikov. Slednji naj bi še zagovarjali stališče, da med Muro in Rabo živijo »Vendi, Vendslovenci«, ki si ne želijo združitve z osrednjimi Slovenci (Vrbnjak 2007: 105). Za to je bilo več vzrokov. Njihov prednostni položaj je bil omajan na vseh področjih. Pojavile so se gospodarske težave (splošno pomanjkanje, občutno zvišanje cen, ukinitve sezonskega zaposlovanja v notranjosti Madžarske), ni bilo železniške povezave z osrednjo Slovenijo,⁴⁹ z novo upravo so prišle nove navade, novi uradniki, učitelji; ti so uporabljali in uveljavljali slovenski knjižni jezik, ki je tekmoval s prekmurskimi govori in so ga Prekmurci slabo razumeli, saj so bili poprejšnji sorodstveni, trgovski in izobraženski stiki omejeni na Štajersko (Koštric 2011: 30–31).

Za medvojni čas so značilne tudi demografske spremembe: v Prekmurje so načrtno naseljevali primorske Slovence in Istrane, kar je sprožilo odpor pri domačem prebivalstvu (Kovács 2013: 187-190;

Lokar 2014). Podobno kakor slovenska manjšina na Madžarskem so bili tudi Madžari v Prekmurju nekakšni drugorazredni državljani: »Njihovo število je opazno upadlo, ker so bili podvrženi 'statistični asimilaciji' in ker so bili izključeni iz agrarnih reform, kar je mnoge spodbudilo k izselitvi« (Kosi 2018: 100; več Kovács 2006, 2007).

Industrija se je razvijala zelo počasi oziroma je pred 2. svetovno vojno pravzaprav ni bilo (Šarf 1988: 88–89; Lorenčič 2019: 68). Agrarna reforma zaradi nedosledne izvedbe ni v celoti izpolnila pričakovanj kmečkega prebivalstva v Prekmurju (Kovács 2007).

Nova meja je sicer upoštevala katastrske meje, ni pa upoštevala zemljišč, predvsem gozdov, ki so jih imeli lastniki na eni in drugi strani meje (Kozar 2017: 24). Zaradi pomanjkanja delovnih mest so mnogi še naprej hodili na sezonsko delo v Slavonijo in Vojvodino, veliko se jih je tudi izselilo v Ameriko z mislijo, da se bodo vrnil, a so ostali za vedno. V 30. letih se je val izseljevanja usmeril v Francijo, kamor naj bi se med letoma 1929 in 1937 iz Prekmurja izselilo več ko 17 tisoč ljudi (nav. delo: 32).⁵⁰

K položaju, ko je število zaposlenih v tujini preseгло število doma zaposlenih, so prispevale tudi šibke komunikacije: prekinjena je bila železniška povezava z Madžarske prek Hodoša in ugodne komunikacijske poti, ki bi lahko pospešile gospodarski razvoj, »so križale politične in državne meje in tako ovirale pretok,« kar je pustilo posledice ne le v Prekmurju, temveč tudi na Gradiščanskem, v Porabju in Őrségu (Fujs 2008: 26).

Porabje

Novonastali položaj po uveljavitvi trianonske meje je prinesel preoblikovanje javne uprave na Madžarskem. Po letu 1920 je v nekdanjem monoštorskem okraju od prejšnjih 80 vasi ostalo v okviru Madžarske 37 (Kozar-Mukič 1984: 15). Priključene so bile še tri (Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér), ki so prej spadale v murskosoboški okraj. Zaradi priključitve omenjenih vasi h Kraljevini SHS in Avstriji so bili preoblikovani tudi notariati (prav tam).

Spremembe v cerkveni upravi so otežile oziroma pretrgale ustaljeno versko življenje obmejnih prebivalcev. Gornjeseniška župnija je izgubila tri podružnice (Markovce, Trdkovo in Čepince), pridobila pa Ritkarovce, ki so pred letom 1920 spadali v župnijo

v Velikih Dolencih (Kozar-Mukič 1984: 16-17). Reorganizacija je prizadela vernike na obeh straneh meje: tiste z Goričkega (Trdkova, Martinje), ki so prej sodili v gornjeseniško župnijo, so po letu 1920 priključili novi župniji v Gornjih Petrovcih. Nova meja je od župnišča v Dobrovniku odtrgala tudi štiri vasi Hetésa⁵¹ (Bödeháza, Gáborjánháza, Szijártóháza in Zalasombatfa), ki so ostala na Madžarskem (Göncz 2000: 61).

Prebivalcem Porabja je meja otežila, če že ne onemogočila, že utrjene povezave s trgovskimi središči v Prekmurju. Gospodarsko in prometno je bilo Porabje od nekdaj usmerjeno bolj na jug in zahod kakor pa na sever in vzhod (Maučec in Novak 1945: 8). Monošter je bil sedež okraja in upravno središče. Imel je tudi razvito industrijo, vendar se je razvoj mesta po razmejitvi ustavil, saj je bil večji del širše okolice, iz katere se je velik delež prebivalcev zaposloval v monoštrskih tovarnah, priključen h Kraljevini SHS in Avstriji. In Monošter kakor prej tudi zdaj ni imel vloge gospodarskega in zaposlitvenega središča. Majhne kmetije niso zadoščale za preživetje, tako da so se vrste sezoncev in izseljencev vse bolj daljšale. Sezonci iz Porabja so se v tem obdobju usmerjali zlasti na različna kmečka dela na posestva na zahodnem Madžarskem (Munda Hirnök 2003: 123–124), v manjšem obsegu v tujino.⁵² Ob strogem mejnem režimu je v letih med obema vojnama cvetelo tihotapstvo. V Porabju, posebej na Gornjem Seniku, so tihotapili predvsem dvolastniki zemljišč in brezposelni (Kozar-Mukič 2000: 95-96).

Druga svetovna vojna je izničila trianonsko mejo in območje je bilo upravno razdeljeno tako kakor pod Avstro-Ogrsko. Združenost Prekmurja z matičnim narodom, ki je trajala 22 let, je bila prekinjena. Madžari so ga ob začetku 2. svetovne vojne in razpadu Kraljevine Jugoslavije⁵³ leta 1941 ponovno zasedli; tja je madžarska vojska prišla 16. aprila 1941, ko so ji Nemci predali oblast le 10 dni po svoji zasedbi (Fujs 1991: 65). V Prekmurju se je okrepil madžarizacijski proces. Veliko žensk so takrat celo odpeljali na Madžarsko: »vse ženske tule [...] so jih odpeljali tja in jih po družinah

razdelili, da bi se bolj asimilirali», a so jih po nekaj mesecih, že pred koncem vojne, vrnili (TZ 2018).

Na začetku aprila 1945 je območje zasedla sovjetska Rdeča armada, že 8. aprila 1945 pa je v Prekmurje prispela tudi delegacija Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, ki je začela prevzemati oblast nad pokrajino (Perovšek 2016: 421–425). Delegacija SNOS je delo končala na začetku maja 1945, kar je pomagalo pri priključitvi Prekmurja k Demokratični federativni Jugoslaviji in matični Sloveniji. Pariška mirovna konferenca po 2. svetovni vojni ni spremenila trianonskih mej: Prekmurje je ostalo v novi jugoslovanski, Porabje pa v madžarski državi.

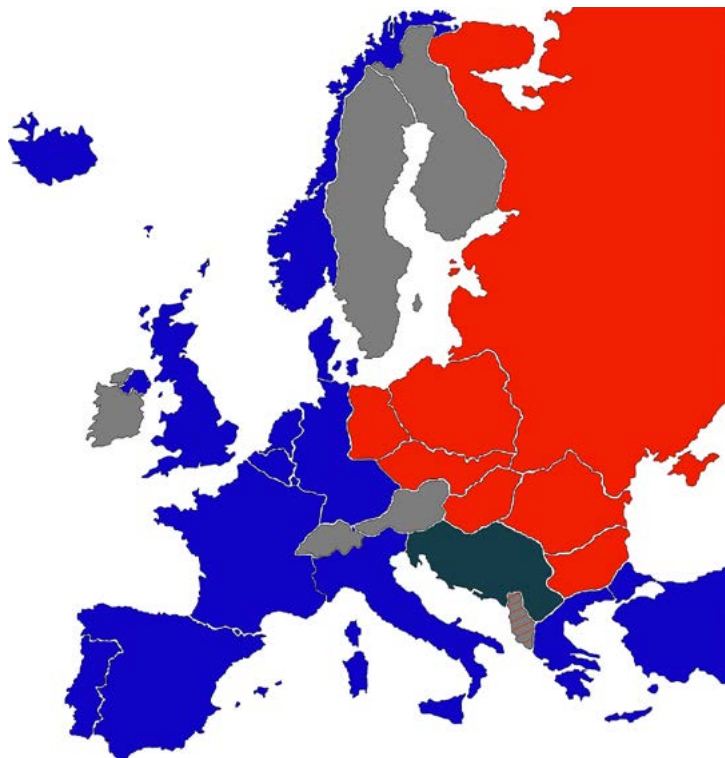
V povojni Evropi

Začasne meje Madžarske po 2. svetovni vojni je določilo premirje, ki so ga sklenili 20. januarja 1945 v Moskvi, mejne črte so ustrezale stanju 31. decembra 1937. Dogovor med zavezniki in začasno madžarsko vlado je Madžarski zagotovil staro trianonsko mejo, ki jo je naposled uzakonila mirovna pogodba v Parizu 10. februarja 1947. Po njenem podpisu so se odnosi Madžarske s sosedi izboljšali, kar je še posebej veljalo za Jugoslavijo: med državama sta bila leta 1947 podpisana kulturni sporazum in Sporazum o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči.

Stiki prebivalcev ob meji so bili dokaj nemoteni, dvolastnikom so vzajemno zagotovili prestopne dokumente, da so lahko obdelovali zemljo na drugi strani (Stipkovits 1994).

Že leta 1948 pa so bile zaradi resolucije Informbiroja prekinjene vse povezave med Jugoslavijo in drugimi vzhodnimi državami. Z madžarske strani se je krepila protijugoslovanska sovražnost, sledili so vojaški incidenti in provokacije na meji. Sovražno razmerje se je materializiralo v postavitvi bodeče žice in drugih ovir, za katere se je utrdila oznaka železna zavesa. Izraz se je uveljavil po govoru angleškega premiera Winstona Churchilla v ZDA leta 1946, čeprav je bil v rabi že prej, in je med hladno vojno označeval politično, ideološko, vojaško in fizično neprehodno mejo med Evropo pod vplivom Sovjetske zveze (komunistični svet) in drugimi (kapitalističnimi)

državami na njenem zahodu. Njen glavni namen je bilo zavarovanje t. i. vzhodnega bloka od zahodnega, kapitalističnega dela Evrope, oziroma »teritorializacija komunizma«, kakor sta to poimenovali Sophie Cœuré in Sabine Dullin (2007). Potekala je od Severnega do Črnega morja, na zahodni strani pa do Jadranskega morja. Zaradi nasprotij in tekmištva med političnima sistemoma in zaščito pred jedrsko vojno je ta meja veljala za stabilno in tabuizirano v smislu, da se desetletja o njej ni govorilo. Poleg tega je Tatiana Zhurzhenko (2011: 66) opozorila, da je »hiper-stabilnost mejnih struktur« vzdrževala tudi politika spomina – na Vzhodu je šlo za »očiščen spomin«, ker so bili nezaželeni spomini utišani, potlačeni,

Potek železne zavese v povojni Evropi (Wikimedia Commons).

na Zahodu pa za selektivno pozabo, v kateri so bili izključeni mrtvi, da bi se vse moči usmerile v rekonstrukcijo življenja; Vzhod je slavil svoj antifašizem in molčal o stalinističnem nasilju, Zahod pa je slavil odpor in močal o kolaboraciji z nacisti.

Madžarska se je z železno zaveso strogo razmejila od Jugoslavije in Avstrije (Gráfik 2001: 17). Preprečevala je vdore od zunaj in hkrati zadrževala »svoje« ljudi v svojih mejah, kar je ena od pomembnih funkcij mej – namreč, da preprečujejo gibanje (Newman 2012: 249) –, vendar spet ne povsod enako: ponekod prehod sploh ni bil mogoč, drugod je bila meja vendarle nekoliko prepustnejša, »red«, ki ga je ali naj bi ga ustvarjala, je bil tudi kršen. Ali, kakor je povedal najin sogovornik z Goričkega, »*kjer sta dve tak, dva različna sistema [...] Meja, kljub temu da je bila zaprta, je pa bila tudi živa po svoje. Vedno se da nekaj ..., bolj se išče luknja, da se nekaj iz tega...*« (TZ 2018).

Z neprepustnim režimom na meji so bile za leta dokončno pretrgane tudi utečene ekonomije in druge vzajemnosti med Prekmurci in Porabci. Postavitev meje je tako že drugič okrepila ločen in drugačen ekonomski, socialni in kulturni razvoj pokrajin ob meji, pa tudi predstavní svet ljudi ob njej.⁵⁴

Življenjske razmere v Prekmurju in Porabju

Ko je bilo v času med obema vojnama slovensko ozemlje na poti od kmečke k industrijski družbi, je Prekmurje ostalo najbolj agraren del banovine. Po podatkih iz popisa leta 1931 je bilo v 121 od 170 prekmurskih občin več kot 90 % kmečkega prebivalstva, v 55 od njih pa je bil ta odstotek celo višji od 95 % (Lorenčič 2019: 68). Tudi takoj po vojni je bilo Prekmurje še vedno povsem agrarna pokrajina. Nova gospodarska politika, ki je spodbujala razvoj industrije, je v to pokrajino prinesla predvsem gradbeno (opekarne), predelovalno (mlini za predelavo žitaric) (Rojht 2010: 43) in oblačilno industrijo (Mura) (Prinčič 2008). Za razvoj lendavskega območja je bilo pomembno odkritje naftnih polj v Petišovcih. Vzpon naftne industrije je občutno vplival ne le na razvoj občine, temveč celotnega Prekmurja (Šarf 1988: 92-95). V 60. letih sta se začela razvijati kovinska industrija in gradbeništvo (Kovács 2000: 40; Prinčič 2008).

Razvoj industrije je v 60. in 70. letih 20. stoletja pospešil notranjo migracijo prebivalcev z Goriškega in tudi z narodno mešanega območja: te migracije so v več primerih prerasle v trajno izselitev v Mursko Soboto ali v njeno bližino, pa tudi v druge kraje v državi. Obmejni prostor se je začel prazniti (Kovács 2016: 114). Poleg tega so se začeli Prekmurci kot zdomci ali *gastarbajterji* tudi legalno zaposlovali v Avstriji in Nemčiji.⁵⁵

V 80. letih 20. stoletja se je Prekmurje, po učinkih politike policentričnega razvoja, vendarle povzpelo na slovensko povprečje (Vratuša 2008b: 7), po letu 1990 pa so se negativni nasledki različnih prilagajanj tranzicijskim razmeram v samostojni državi kazali tudi v lokalnem gospodarstvu, kjer je usihala industrija (npr. tekstilna tovarna Mura, ki je zaposlovala več tisoč ljudi in omogočala preživetje številnim družinam; gl. Vodopivec 2021). Po večini kazalnikov ekonomskega in socialnega razvoja je Prekmurje spet zaostalo in je še danes med slabše razvitimi slovenskimi regijami (Prinčič 2008; Lorenčič 2019: 68).

Goričko je bilo, podobno kakor Porabje na Madžarskem, v državnem okviru obrobje, kar je še danes. Ker je gričevnata pokrajina, so imeli prebivalci v primerjavi z drugimi deli Prekmurja slabše razmere za kmetijske dejavnosti, pa vendar je ostala pretežno agrarna pokrajina z majhnimi in razdrobljenimi posestmi (Huber 2014: 172) in več možnostmi za živinorejo in sadjarstvo. In razmehroma številni še vedno, posebej zaradi poslabšanih gospodarskih razmer (propad industrije v Prekmurju) v tranzicijskem času, hodijo na delo v tujino, zlasti v Avstrijo (dnevna migracija, sezonska zaposlitev), kar prispeva k nazadovanju in staranju prebivalstva.

V Porabju so si Slovenci takoj po vojni na zborovanju v Martinju 3. junija 1945 znova neuspešno prizadevali, da bi ga priključili k Sloveniji (Maučec in Novak 1945: 24–26). Porabje je v strogem poinformbirojevskem režimu postalo povsem izolirano območje. Državni ukrepi so poslabšali ekonomsko-socialni položaj ljudi zaradi kolektivizacije po sovjetskem vzoru. V času Rákosijevega režima (1948–1956) so z uvedbo kmetijskih zadrug kmetom odvzeli zemljo in jih nasilno včlanjevali v zadruge (Munda Hirnök 2016: 95). Poleg tega so morali do oktobra leta 1956 določeno količino svojih

pridelkov prodati državi pod ceno, predpisane so bile obvezne dajatve poljščin, živine, mleka, perutnine, jajc, vina (Kozar-Mukić 2000: 56). Deželo ob meji so intenzivno varovali organi državne varnosti in policije, ki so izvajali različne pritiske na prebivalstvo, med drugim je prišlo tudi do izгона ljudi oziroma deportacij porabskih družin v delovna taborišča v notranjosti Madžarske v letih 1950–1953. Njihov namen je bilo čiščenje obmejnega pasu potencialnih sovražnikov režima (Munda Hirnök 2013), kar je ob mejah širše poznana praksa – namreč, da se odstrani tiste, ki so ali utegnejo biti bolj zagledani čez mejo kakor proti državnemu središču (Newman 2011: 37) in so, navsezadnje, »nevarni tujci«. Tako ne preseneča, da se je v letih pod Rákosijevo oblastjo zaradi slabih življenjskih razmer in strahu pred politično represijo z obmejnega območja veliko ljudi tudi ilegalno izselilo, še zlasti po zatrtju madžarske vstaje leta 1956 (Kovács 2011: 78). Na nižanje števila prebivalcev v Porabju so vplivale tudi notranje selitve v mejah Madžarske.

Socialistično gospodarstvo in družbena ureditev nista dopuščali skoraj nobene iniciative. Razvojni načrti Madžarske so obmejno območje povsem zaobšli. Porabje zaradi skromnih naravnih virov ni bilo vključeno v državne projekte, država ga je pustila kot gozdno območje, postalo je nekakšen gozdni rezervat, kar se danes kaže kot prednost, ki jo skuša kapitalizirati tudi kot zaščiteno območje neokrnjene narave, primerno za ekološko kmetovanje in turistično ponudbo. Posledice madžarske regionalne politike so se kazale v tem, da je obmejni prostor postal dejansko pravi gospodarski mrtvi kot, ki se je posledično tudi demografsko izčrpal.

Obrobnost čezmejnega območja je torej ostajala stalnica, ki jo je mogoče pojasniti z ugotovitvijo raziskav ob slovensko-italijansko-avstrijski meji: namreč, da država upravlja z okoljem, ki ga v resnici ne pozna.⁵⁶ Za slovensko-madžarsko obmejno krajino je mogoče reči, da sta državi začeli odkrivati njene resurse šele v zadnjem času in to pod vplivom evropske regionalne in okoljsko vzdržne, »zelene« politike.⁵⁷

Ob železni zavesi

Po štiriletni medvojni zasedbi Prekmurja je obveljala trianonska meja. Začasna madžarska nacionalna vlada je poleg vojske že

februarja 1945 organizirala Službo za obmejni nadzor zaradi kriminala in tihotapljenja.⁵⁸ Če so domačini na jugoslovanski strani sprva menili, da meja ni bila strogo zastražena,⁵⁹ se je »v poznejših letih [...] položaj celo dramatično poslabšal« (Kozar 2017: 40). Po sporu med Titom in Stalinom se je »poslabšal« najprej v povsem vidnem, fizičnem smislu:

so pa Madžari, tudi po ruskem diktatu, popolnoma zaprli mejo. Posekali so gozd ob celotni meji, preorali nekaj metrov širok pas in ga vedno znova obnavljali, da bi takoj videli vsako sled, če bi kdo prekoračil mejo. Ta preorani pas so za plačilo pomagali rahljati in okopavati tudi ljudje z Gornjega Senika, saj vojska sama tega ne bi zmogla. Ob tem so postavili stražne stolpe, s katerih so neprestano nadzirali celotno mejo. [...] Seveda tudi naša [jugoslovanska] vojska ni stala križem rok. Redno so kontrolirali celotno mejo in v ta namen imeli speljano pot približno sto metrov od meje. V ta stometrski pas so domačini lahko vstopili samo s posebno dovolilnico. (Kozar 2017: 42–43)

Številne različice pripovedi najinih sogovornikov konkretizirajo navedeni sumarični opis. Ob z obeh strani povsem zaprti meji je pomembno predvsem dejstvo, da mejna režima na madžarski in jugoslovanski strani nista bila enaka⁶⁰ in pritrjuje opažanju, da je treba na mejne režime in načine, kako moč države dejansko deluje na meji, pogledati z vidika lokalnih praks, učinkov in pomenov meje (Wilson in Donnan 1998a: 3). Režima sta se ločila po obsegu mejnega pasu, strogosti nadzora, nadzorovanju gibanja in ukrepih ob prekrških: »Oni so tudi hodili mimo, samo naši niso bili tako nevarni. Naš [Jugoslovan], če te je videl, ni streljal. Madžari pa, ah!« (TR 2018).

Spomini z Goriškega

Po vojni pa spet nazaj meja, ampak ne takoj čisto zaprta. Šele ko je bil tisti zloglasni Informbiro, takrat pa se je popolnoma zaprla in tudi režim je bil tak, da tudi mejnega prehoda ni bilo več, čisto nič. Ogromno vojske je bilo, z obeh strani. [...] Tudi mine so bile nekaj časa. Pa še ko sva midva ... v 80-ih [šla], je bil ta 100-metrski pas, kjer je imela jugoslovanska

vojska svojo pot, ... Če si šel v ta pas, saj nisi smel, razen če si imel tam gozd, ... si moral imet dovolilnico, če ne, so te odpravli na karavlo, pa si plačal kazen. (TZ 2018)

Dovolilnica je bila najpomembnejši dokument, s katerim so se ljudje ognili težavam, vojakom jih je le bilo treba pokazati. So jih pa včasih za delo na zemlji ali nabiranje gob pozabili. Posledično so imeli nevšečnosti, ker jih jugoslovanski vojaki niso poznali, so jih privedli v karavlo, opozorili na prekršek, nato pa jih je vodnik karavle, ki je poznal domačine, izpustil brez kazni (TZ 2018).

Včasih se ni zgodilo nič, posebej ker so se ljudje in vojaki – ti so bili sicer v večini iz Bosne, Makedonije, Slovencev je bilo malo – sčasoma spoznali (TZ 2018), da je ostalo le pri opominu, brez kazni, kdaj drugič so prestopki posredovali sodniku za prekrške. Na vojake na jugoslovanski strani ljudje v splošnem nimajo zelo slabih spominov. Vse je bilo odvisno od komandanta karavle: *»Če je bil vodnik dober, so bili tudi vojaki dobri.«* Včasih so celo pomagali domačinom pri delu v gozdu in na zemlji. *»In nikoli nismo zapirali hiše, imeli smo občutek varnosti«* (TZ 2018).

Odrasli in starejši niso kar takoj razumeli značaja te meje: *»za njih je bilo zaprtje meje po vojni težko razumljivo, zato so hodili čez ilegalno, to pa je bilo nevarno«* (TZ 2018). Nekateri so vztrajali pri ustaljenih praksah, najpogosteje so obiskovali sorodnike. Na poti so se skrivali, da jih vojaki ne bi zalotili, vendar so domačini sčasoma tudi zelo dobro spoznali njihove poti: *»Točno so znali, na minuto, kdaj so šli graničarji mimo«* (TZ 2018). Natančna poučenost o njihovem gibanju je bil eden od elementov preskušanja trdnosti mejnega režima.

Ilegalni prehodi prek zastražene meje so bili pogosti tudi še v času, ko so sta bila v 60. in 70. letih odprta mejna prehoda prek Dolge vasi in Hodoša, vendar sta bila za Goričance daleč. Še naprej so skrivaj hodili obiskovat sorodnike v bližnje porabske vasi, kdaj pozneje so šli tudi v kako trgovino ali gostilno, so pa tudi tihotapili. O tem, kaj so nosili na drugo stran, se ne ve, ker je bila to skrivnost, o kateri v družinah niso govorili.⁶¹ Vedo pa povedati, da so z druge strani Madžari tihotapili tobak in sladkor (TZ 2018). Mejni pas so enkrat ali večkrat na leto zorali, *»na dva tedna pa se je to zgrabljalo, da bi se videlo, če bi kdo hotel ilegalno*

prečkati mejo [...] ljudje so naredili, da so šli rikverc, ker potem se je tako videlo, kot da bi nekdo iz tiste strani [madžarske] prišel, ljudje so se znašli» (TZ 2018).

Če so Goričanci želeli na Madžarsko, so po odprtju mejnega prehoda hodili čez Hodoš, če pa so bili namenjeni v Porabje, je bila to zelo dolga in strogo nadzorovana pot. Vstop na Madžarsko je bil povezan z obvezno menjavo denarja – to niso bili jugoslovanski dinarji, temveč tuja valuta, večinoma avstrijski šilingi. Prehod čez Hodoš je pot v Porabje podaljšal ne le zaradi povečane razdalje, temveč tudi zaradi številnih nadležnih kontrol na madžarskem ozemlju (TZ 2018).

V 70. in 80. letih je bil poleg družinskih vezi motiv za obisk Madžarske tudi nakupovanje. Cene nekaterih dobrin (npr. sir) so bile takrat tam precej nižje.

Zaprto mejo so ljudje sčasoma ponotranjili, posebej tisti, ki so se v to zaprtost rodili:

Odraščal sem tu čisto pri meji, v pasu, nekem 200-metrskem pasu, ampak smo bili nekako tako vzgojeni, da v tistem pasu, da v tisto smer se ne gleda, se ne hodi [...], niti ne pomisli, da je tam drug svet, opozorjeni [smo bili] na to, da je tam pač tudi fizična ovira, da so tam vojaki, ne. [...] Smo odraščali pravzaprav precej dolgo v tem enem getu oziroma v eno stran smo bili čisto zaprti. [...] ni bilo ne cest takrat, niti prevoznih sredstev, [...] poleg tega je bila ena stran čisto zaprta. Tak smo [imeli] eno specifično mladost. (TZ 2018)

Spomini iz Porabja

Tam pri meji, v vasi, kako naj povem, ni bilo lahko [...] Mi smo se malo bali vojakov, ker so bili poleg meje, so stražili mejo, hodili so po cesti tam spodaj. [...] Tisti občutek, da nas nadzorujejo [...]. Na začetku in na koncu [vasi] je stal po en vojak. Iz katere koli smeri smo prišli v vas, so nas ustavili. (TZ 2018)

»Blizu konkretne državne meje itak nismo smeli. Tam je bilo vse zorano, žica pa kaj jaz vem, potem še mine⁶² (TZ 2018); te so »gor pobrali« na začetku 60. let.

»[B]ile so težke razmere, poleg tega še žica potegnjena, mine so dojsklali, drout potegnoli, 56. leta gor poubrali. Še gnesden se vidi, kak so pri meji šanci skopani bili« (Sedar 2018: 24).

Navedeno ponazarjaja razlike med mejnima režimoma na madžarski in jugoslovanski strani. A ne le to, te in številne druge pripovedi o omejitvah ali prepovedi gibanja so najbolj ranile to, kar je ljudem najbližje – družino in dom. Dogodek, povzet v naslednjih navedkih, je – kakor tudi še nekateri drugi – pridobil skoraj kanonični status v porabski naraciji ali recitaciji o meji (Green 2012b), saj ga nisva slišali le od potomke, temveč so ga omenjali tudi drugi sogovorniki in sogovornice. Takšne pripovedi v prihodnost poganjata njihov čustveni izraz in učinek.

Ko je babičina mama umrla v Markovcih, je niso pustili nazaj domov v Markovce. Ona je doma v Andovcih slišala, ko so njeni mami zvonili v markovski cerkvi in je doma jokala in je poslušala, da njeno mamo pokopavajo. [...]
Niso je pustili domov. (TZ 2018)

Gornjeseničan Terplan, ki je pobegnil na Goričko, ni mogel na pogreb mame na Gornji Senik (TZ 2018)

Ureditev obmejnega pasu je zelo natančno popisana in ponazorjena v t. i. muzeju železne zavese v Števanovcih.⁶³

Leta 1950 so na tej meji namestili tehnične ovire iz bo-deče žice, med žične ograje pa so postavili 10 metrov široko minsko polje in varovalni pas. Na podlagi uredbe št. 16/1950 IV. glavnega oddelka Ministrstva za notranje zadeve so od 20. junija 1950 na meji z Jugoslavijo uredili 15 kilometrov široko obmejno cono. Enake ukrepe so od 1. septembra 1952 z uredbo št. 0390/1952 razširili tudi na avstrijsko mejo. Znotraj mejnih con so določili 2 km širok pas ostrejšega nadzora in znotraj tega so določili od 50 do 500 metrov širok obmejni pas. V določene cone in pasove so lahko vstopili le s pisnimi dovolilnicami policije ali službe za obmejni nadzor, v 50-metrskem pasu so se lahko zadrževali le stražniki. Poostitve so povzročile precejšnjo napetost med obmejnimi prebivalci. Slabe razmere v vodstvu partije in države ter vzdušje stalnega sumničenja

sta vplivala tudi na delo Službe za obmejni nadzor. (Határőr Emlékhely Apátistvánfalva, razstavni pano V04)

Tudi pripovedovalci so omenjali najprej 15-kilometrski obseg obmejnega pasu in v njem še različne pasove glede na oddaljenost od meje. Meja torej ni bila samo z Jugoslavijo in Avstrijo, meje so bile v samem Porabju in na vsem njegovem obrobju (TZ 2014). Na Gornjem Seniku, na primer, je bila sprva mejna žica z Avstrijo predvidena kar sredi vasi, vendar so morale oblasti zaradi težavnega terena in nasprotovanja vaščanov opustiti prvotni načrt. So pa vaščani ostali podvrženi strogemu nadzoru pri prehajanju med deli vasi (TZ 2018).

Za vsakdanje gibanje po območju so bile potrebne dovolilnice. Dovolilnice, ki so jih morali ljudje imeti vedno pri sebi, če si niso želeli nevšečnosti, je bilo več vrst: nekatere so bile potrdilo, da človek živi ob meji, in so jih potrjevali enkrat letno. Listek z rdečim pasom je bil, na primer, službena prepustnica (TZ 2014). Sogovornik z Gornjega Senika, ki je študiral v Győru, je za obisk domače vasi potreboval kar pet različnih dovoljenj (TZ 2018 MR). Dovolilnice so potrebovali za delo na zemlji ali v gozdu v bližini meje, potrditi jih je bilo treba dnevno ali tedensko (TZ 2014). »Prejk meje nej bilou sloboudno iti, bilou zagrajeno. Kda smo v gouško šli tej najprlej v Števanovce po paper trbelo iti« (Sedar 2018: 39). Za ljudi je bilo to *»takrat normalno. To, da so tam stali graničarji in so nas vedno kontrolirali in da smo morali izročiti dovolilnice, ker če tega ne bi naredili, bi nastal velik problem«* (TZ 2018). *»Ja, vsi, ki smo ob tem obmejnem pasu živeli, smo imeli tiste dovolilnice, ne. Tudi domačini, ne. In to si moral imeti zmeraj pri sebi, ne, ker so te lahko kontrolirali«* (TZ 2014).

Na madžarski strani so preorano zemljišče ob meji pod nadzorom vojakov pomagali »v brigadah« vzdrževati domačini, predvsem ženske, in so s tem tudi nekaj zaslužili. To je bila ob železni zavesi širše dokumentirana praksa, ki govori o načinih in obsegu vključevanja domačinov v vzdrževanje mej, razpeto med pahljačo možnosti – od prisile, nagrajevanja do bolj ali manj vsiljene samoodločitve posameznikov.⁶⁴ Slišali sva tudi, izrečeno z nekoliko nelagodja in utišano, da to ni bila edina praksa »sodelovanja«

Delavci v mejnem pasu pod nadzorom graničarja (arhiv Marije Kozar-Mukič, obj. Kozar-Mukič 2001: 80).

domačinov z oblastjo; iz konteksta je bilo razvidno, da so ovajali sokrajane, kar se je dogajalo tudi v drugih komunističnih državah (Oates-Indruchová in Blaive 2015: 657). Za to se je splošno vedelo, a se o tem ni govorilo.

Delo ob meji je bilo tudi priložnost, da so glasno izmenjali nekaj informacij z Gornjeseničani, ki so ilegalno prebežali v Avstrijo. To početje so pred vojaki opravičili z zvijačo, da neka ženska slabo sliši, saj vojaki niso razumeli slovensko (TZ 2018).⁶⁵

Prepovedano ni bilo zgolj kričati, temveč celo pogledovati čez mejo, tako je, na primer, ženski, ki si je to upala, vojak zaukazal, da tega ne sme početi. »Ona pa mu je odgovorila: 'A szemnek nincs határa' [Oči nimajo mej] (TZ 2018; prim. Pšajd 2007: 31, 113; Sedar 2018: 53). Tudi ta izjava je kanonična – v pripovedih se večkrat ponovi in lepo ponazarja moč represije in upor proti njej.

Ljudje so se, kakor vedno ob krizah in težavah, znašli. Marsikaj je bilo odvisno od odnosov, ki so jih imeli z vojsko oziroma graničarji: »Bili pa so tudi takšni, ki so nam pomagali. Imeli so prevozna sredstva, tovornjake, konje in so kmetom pomagali. Bili pa so tudi takšni, ki so bili zelo strogi.« Seveda pa so jih na hitro zamenjali, posebej ko se je komu posrečilo ilegalno prestopiti mejo. V 50.

letih in še pozneje je veliko Porabcev ušlo čez avstrijsko mejo: »In nobenega niso ujeli, hvala bogu. [...] In za to so kaznovali vojake, so jih zaprli [...] Mi smo seveda dobro vedeli, kje patrolirajo vojaki, kdaj se zamenjajo« (TZ 2018).

Graničarji so bili

iz drugih delov države, Madžarske. To pa zato, da ne bi poznali tukaj živečih ljudi, da ne bi imeli sorodnikov tukaj. [...] Večina je bila kolikor toliko v redu. Seveda jih je do neke mere motilo, da nas niso razumeli. [...] Na drugi strani so pa bile družine, kjer so se vojaki nonstop ustavljali, združevali, se pogovarjali. [...] Seveda pri teh družinah so bila [...] dekleta. (TZ 2018)

»Vojaki so živeli v kasarni mesece, leto, stike so imeli samo z vaščani. Normalno sobivanje je olajšalo življenje vojakom in vaščanom.«⁶⁶

Nasploh pa je bila opazna razlika med mejo z Avstrijo in z Jugoslavijo:

po letu '57, ne, se z jugoslovanske meje odstrani minsko polje. [...] Tito pa Kádár potem podpišeta pogodbo o prijateljstvu med Jugoslavijo in Madžarsko, ne, in potem vseeno to minsko polje se odstrani in ostane samo ta dvojna žica pa preorani pas. [...], avstrijska meja je vseeno bla še do '89 bolj strogo zavarovana. [...] To je bil en poseben sistem tudi, [...] in vseeno Jugoslavijo niso prištevali k kapitalističnim državam, ne. In malo bolj, malo bolj sproščeno je blo tam [...] že po letu '57. (TZ 2014)

Politični odnosi med Jugoslavijo in Madžarsko so se začeli izboljševati po letu 1956, ko je na Madžarskem prišel na oblast János Kádár. Z meje so postopno začeli odstranjevati bodečo žico in mine, kar pa še ni pomenilo, da bi lahko govorili o odprtejšem režimu; ta se je nakazal šele z odprtjem prvih dveh mednarodnih mejnih prehodov Dolga vas-Rédics (1966) in Hodoš-Bajánsénye (1977) (Munda Hirnök in Medvešek 2016: 94). Za porabske Slovence je bilo odprtje prehoda v Hodošu pomembno tudi za njihovo organizirano življenje. Čeprav takrat še niso imeli svojih organizacij,⁶⁷ so na podlagi meddržavnih sporazumov lahko

intenzivneje sodelovali s Slovenijo (oz. Jugoslavijo), posebej na kulturnem področju – prirejali so izobraževalne izlete po Sloveniji, pogosto so tam nastopale njihove folklorne in pevske skupine. To je značilno za čas družbenih in političnih sprememb v 70. in 80. letih 20. stoletja, ko je na Madžarskem prišlo do političnega popuščanja in tudi do prizadevanj za normalizacijo dvostranskih stikov na različnih področjih z Jugoslavijo (Slovenijo) in z Avstrijo. Osebne stike prebivalcev s Slovenijo sta še vedno omejevala oddaljenost mejnih prehodov in razmeroma strog mejni režim. Oteženo upravno in gospodarsko življenje obmejnih območij pa so poleg odprtih mednarodnih prehodov olajšali maloobmejni sporazumi (Gráfik 2001: 14-15).

Na Madžarskem je spremenjena ustava leta 1972 zagotovila slovenski manjšini vsaj formalno varstvo. Na jugoslovanski strani je bilo za manjšine uvedeno dvojezično šolstvo leta 1959, ustava SFRJ iz leta 1974 pa je med drugim uzakonila spoznanje, da so avtohtone narodne skupnosti v Sloveniji državnotvorni subjekti, da je njihov jezik na narodno mešanem območju enakopraven slovenskemu. Madžarski narodni skupnosti v Prekmurju so bili zagotovljeni najvišji mednarodni standardi varstva manjšin (Slovenija in evropski standardi 2002) in nezanemarljiva podpora madžarske države. Po načelu recipročnosti se je izboljšal tudi položaj Slovencev v Porabju.

Starejša sogovornica je večjo odprtost Jugoslavije pripisala Titu: *»Tito je telko čednejši, ka za Titoja so že leko v Avstrijo šli delat. Mi – bog pomagaj! Mi na avstrijsko stran nesmo smeli gledati, granico, mejo smo nej smeli gledati, ka si v zapor išel. [...] To je tou. Vsa čast njemi!«* (TZ 2014)

Zaradi uvedbe maloobmejnih dovolilnic so se v 70. letih stiki nekoliko pomnožili, a ljudem je bilo na meji še vedno neprijetno: *so nas totalno kontrolirali. Vedeli so, da smo mi Slovenci. In prečkanje meje, tako za mene, zlasti pa za starejše je bilo stresno. Po vrnitvi ljudje niso govorili o lepotah Slovenije, ampak o tem, kaj so skrili v avtobusu in kam, kaj je kdo tihotapil. To je bilo največje »doživetje« za njih.* (TZ 2018)

Avto so pregledali, prtljažnik je bilo potrebno odpreti. Temeljito so nas pregledali. Mi smo se teh pregledov zelo bali.

Se spomnim, da sem se kot majhen otrok tresla od strahu, ko smo prispeli z avtom do mejnega prehoda. (TZ 2018)

Takšna občutja niso nenavadna, saj je prehod čez mejo pravzaprav vedno nekakšno, po Turnerju, liminalno stanje »preskušnje«, po van Gennepu stanje »na robu« med ločitvijo in ponovno združitvijo ali, po Agambenu, »izjemno stanje« (van Houtum 2010). Urejajo ga številna zapisana (pravna) in nezapisana »pravila« (dovoljeno, prepovedano, dopuščeno, morda spregledljivo), ki določajo, ali bo potnik mejo lahko prestopil ali ne in po kakšnem postopku. Kakor so domačini na obeh straneh preučili varovanje meje, tako so tudi vedeli, kaj lahko pričakujejo ob njenem prehajanju – povsem ilegalnem ali legalnem. Pri spominjanju na in komentiranju ilegalnih prehodov kaže, da so kdaj pa kdaj posebej mlajši merili moč in pogum, pri legalnih prehodih pa so se bali morebitnih neprijetnosti, ki jih je sprožalo ravnanje zaposlenih na meji – v vseh primerih je šlo vsaj za občutja nelagodja, vmesnosti, negotovosti, če že ne strahu. Komentar »Vedeli so, da smo mi Slovenci«, ponazarja razvrščevalno logiko med »nami« in »drugimi«, domačini in tujci. Ta predpostavlja preverjanje po postavljenih pravnih merilih, zahteva čakanje, povzroča vsaj vznemirjenost, pa tudi ranljivost, saj posega v posameznikovo telo in prtljago – ga, po Foucaultu, disciplinira v pripadnost redu (nav. delo: 290).⁶⁸

Izkušnje in spomini na življenje ob meji so prepredeni z besedami vojska, graničar, žica, karavla, nadzorni stolp, mina, patroljiranje, kontrola, streljanje, prepovedano, ilegalno, strah itn., kar pomeni vsaj dvoje: govori o predmetnosti meje in o tem, kako materializirana navzočnost mejnih režimov (mejni prehodi s pripadajočimi objekti in potmi, oznakami, varnostna tehnologija idr. ovire, potrebni dokumenti) in praks (kakor omenjeno, posebej nadzorovanje meje in prehodov čeznjo) posega v krajino in ljudi.⁶⁹ Besednjak izraža prežetost ljudi s strahom, ki pa je bil generacijski: če se zdi, da je bil obmejni režim za mlajše samoumeven, je bil za starejše pravi strah, pogosto zavrt v molk.

Ni smelo govoriti oziroma, mislim, ko smo mi bli otroci, ne, si se ti nekako rodil v to situacijo, ne, je ta železna zavesa obstajala in, ne, ker pač so nekako imeli v glavnem starejši strah, da bi se o tem pogovarjali oziroma da o tem govorili

mladim, ne, potem se je nam to zdelo popolnoma naravno, samoumevno, ne, da smo se mi pač v to rodili in gotovo.
(TZ 2014)

Dolgo časa so bili tihi [...]. Nič niso povedali, kako ... vse je bilo v redu, delali so, garali nekateri. In ... v sedemdesetih nisem jaz slišala to, da v družini bi se o tem pogovarjali.
(TZ 2014)

Izogibanje govoru o določenih temah je bila nekakšna ponotranjena samocenzura in potlačitev individualnih in kolektivnih izkušenj. Z otroki se o dogajanju, povezanim z mejo ni govorilo, a so ti prav dobro vedeli, da ponekod ne smejo hoditi, čeprav niso prav dobro vedeli zakaj in so preprosto morali ubogati. Tudi ravnanje odraslih, na primer ovajanje, ilegalni prehodi meje, tihotapljenje, je bilo načeloma zavito v molk ali utišano.

Krhanje samoumevnosti strahu in bivanjskih izkušenj zaprtega in nadzorovanega življenja, vdanosti in sprijaznjenosti z razmerami, ki jih je zanje z relativno neprepustno mejo ukrojila politika, se je za obmejne prebivalce na simbolni ravni napovedalo leta 1989. Bil je čas konca »neskončnega čakanja«, da se bo kaj spremenilo, saj se zdi, da so (bile) meje postavljene za večno (van Houtum 2010: 290; 2011: 51), čeprav ima ta navidezna nedinamika svoje nasprotje, tj. nenehno dogajanje ob mejah (Green 2012a: 576), ki mejo bodisi vzdržuje ali pa problematizira. Ko se je začelo ukinjanje tehničnih ovir in omejitev, je šlo za sklepno dejanje procesa sprememb v Evropi, predzadnje⁷⁰ med administrativnimi ukrepi, ki so spremenili tudi režim ob madžarski meji z Jugoslavijo in Avstrijo.

V procesih demokratizacije v socialističnih državah, ki so pripeljale do konca hladne vojne in padca železne zaves in ga je na evropski ravni simboliziral Panevropski piknik,⁷¹ je bilo na tromejnem območju med Jugoslavijo, Madžarsko in Avstrijo simbolno in prelomno dejanje t. i. Srečanje prijateljstva⁷² (več v Gráfik 2001). 27. maja 1989 so se na Tromejniku⁷³ srečali voditelji in prebivalci treh krajev. Simbolično prestopanje meje se je zgodilo brez predhodnega dovoljenja oblasti⁷⁴ in je bilo sploh prvo odprtje meje v železni zavesi. Ob strpni drži graničarjev je srečanje na Tromeji preraslo v evforični dogodek (Gráfik 2001: 18-19).⁷⁵

Kaj smo mi takrat tukaj doživeli? Nekaj podobnega kot oni v Sopronu, ko je bil tisti piknik. [...] To pa je bilo srečanje na Tromeji. [...] To je bilo nekaj takega, da dokler bom živ, tega ne bom pozabil. Kot prvo, sploh nismo verjeli, da bo kdaj prišlo do nečesa takega. Od tega srečanja so se najbolj bali Avstrijci. [...] Kaj bo zdaj, ne? Če bo teh nekaj tisoč

Tromejnik na avstrijsko-madžarsko-slovenski meji (foto: Miha Brvar, arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana).

ljudi šlo proti Avstriji. Kaj bodo naredili Avstrijci, ali bodo streljali na ljudi ali kaj? Čudno je bilo to, da so bili naši vo-jaki v civilni, brez uniforme. [...] To srečanje [je bilo] dobra prilika za druženje naših družin z ostalimi. Tam so jokali. Pa ti mladi, ki so ilegalno prestopili mejo, in so živeli tukaj v Avstriji, ker niso šli naprej v ZDA in v Avstralijo, so lahko prišli gor k Tromejniku. In tam so se po dvajsetih letih prvič srečali z domačini. [...] Ja, takrat so bile še meje, vsi smo mogli iti nazaj. (TZ 2018)

Na slovenski strani pa so že marca 1989 pripravili zborovanje na igrišču v Martinju, ki so se ga udeležili tudi Slovenci iz Porabja; tako se ga spominja domačin, ki je bil med glavnimi organizatorji:

To je bil zares praznik, čustveno druženje sosedov, sorodnikov... s pomembnim sporočilom in apelom za odprtje mejnega prehoda med Martinjem in Gornjim Senikom. Vrstili so se skoraj tedenski obiski Porabja (preko Hodoša), neštetokrat smo prevozili pot do 80 km oddaljene sosednje vasi, utrjevali stike, vložili smo ogromno časa, energije. Vendar smo čutili, da se bo stvar premaknila naprej le, če bomo dovolj »pritiskali« mi, tukaj živeči, z obeh strani meje. (Kalamar 2020)

V Evropi brez mej

Na mednarodni tiskovni konferenci pri Hegyeshalomu so 2. maja 1989 sporočili, da bodo na zahodni meji Madžarske odstranili železno zaveso. Odstranjevanje je na njenih državnih mejah trajalo do konca leta 1990. Da so se spremembe napovedovale že prej, je razvidno tudi iz madžarskega vladnega predloga marca 1989, ki se je oprl na oceno politične komisije Madžarske socialistične delavske stranke (MSZMP) iz februarja 1989:

...več omejitvenih ukrepov, uvedenih pred 30–40 leti, ki so služili mejnemu nadzoru, je postalo nevzdržnih. Politična komisija se strinja s tem, da do leta 1991 na zahodni in južni meji naše države postopoma odpravimo »varovalni pas«, omejitve, na zahodu tudi opozorilni sistem

[...] Naborniške vojake bodo pri kontroli potnih listov postopoma zamenjali profesionalci. (Határőr Emlékhely Apátistvánfalva, razstavni pano V010)

Do 1. avgusta 1990 sta bila varovalni in obmejni pas odpravljena,⁷⁶ madžarskim državljanom pa je zakon iz leta 1989 zagotovil državljansko pravico, da imajo potni list in z njim potujejo po svetu.

Življenje prebivalcev ob meji se je z začetkom odstranjevanja železne zavese začelo izboljševati. Na njihov položaj kakor tudi na čezmejne stike so po letu 1990 vplivali demokratični procesi na Madžarskem (nova pravna in politična ureditev), osamosvojitve Slovenije, organiziranost slovenske narodne skupnosti,⁷⁷ postopno odpiranje območja z urejanjem prometne infrastrukture⁷⁸ in naposled evropski integracijski procesi, ki so sicer na ravni povezovanja regij v Evropi tekli že od 60., 70. let prejšnjega stoletja. Učinki njihovih namenov (mehanizem pomiritve, čezmejno sodelovanje, zaščita manjšin in regionalni razvoj na podlagi sodobne infrastrukture) (Zhurzhenko 2011: 68) so se v pogledu komunikacij in sodelovanja na tem obmejnem območju izrazito okrepili, odkar sta Madžarska in Slovenija postali članici EU (2004) in schengenskega območja (2007). In takrat se je bistveno spremenilo tudi doživljanje meje pri ljudeh – tistih, ki so se morda spomnili, da je navsezadnje pokopana tudi trianonska meja, posebej pa tistih, ki so z mejo živeli pred vstopom v »Evropo brez mej«.

O pojmu »Evropa brez mej« je govor v okvirih EU, ki že desetletja promovira politiko sosedstva in integracije. Nasprotno pa je v evropskem posocialističnem svetu, kjer so na Balkanu in na območju bivše Sovjetske zveze po letu 1989 nastale nove države, razumevanje mej mnogo bolj povezano z državno suverenostjo na podlagi etničnih in nacionalnih argumentov na eni strani, na drugi pa z razmerji moči v svetovni politiki (gl. npr. Zurzhenko 2011; Laine, Liikanen in Scott 2018a). Oboje je ob konfliktih zaradi mej marsikod povzročilo nasilje. Zaradi tega je »Evropa brez mej« izrazito relativen in razločevalen pojem, saj so se meje zunaj schengenskega območja pomnožile.⁷⁹

To je bil pozitiven šok za tukajšnje ljudi, kajti, sploh pa naša generacija, ki sicer tiste stroge meje v 50-ih letih 20. stoletja nismo doživeli, smo pa vseeno nekako ves čas bali, ko smo

prestopali mejo. Si nekako imel tesen občutek, ko si se že približeval meji, kako te bodo kontrolirali. Nekako si imel občutek, da po letu 2006, ko več ni bilo kontrole na meji, da kot če bi se peljal iz ene porabske vasi v drugo porabsko vas, takrat ko si se praktično peljal čez administrativno mejo. Ker te nobeden več ni kontroliral. In to je bil enkrat en občutek. (TZ 2011)

Po dolgem stoletju sprememb in premikov, je meja postala »odprtejša kakor kdaj koli prej. [...] Najnovejše geopolitično dogajanje je preoblikovalo meje in pokrajino. Vsi ti dogodki in posegi – premikanje mej in spreminjanje mejnih režimov – so spremenili značaj in identiteto obmejne pokrajine kakor tudi izzive, s katerimi se spoprijemajo periferna območja« (Fikfak in Mészáros 2019: 9).⁸⁰

Ko se omejevalni mejni režim začel raztapljati, je oživel govor o meji, s tem pa je plahnel tudi strah, ki je prej ljudi držal v molku. In iz tega molka ni pognalo le spominjanje in pripovedovanje ljudi, ki se zbira v arhivih raziskovalcev, temveč številne raziskave, publikacije, medijska poročila, prireditve in spominski objekti, značilni za vsa območja ob nekdanji železni zavesi.⁸¹ Vse to danes razumemo kot mejne dediščinske prakse,⁸² ki so tudi del procesa izdelovanja in razgrajevanja mej, razmejevanja in odmejevanja. Po Henku van Houtomu (2010: 290; 2011: 50) so meje v tem smislu bolj kakor samostalnik ali objekt glagol, praksa, razmerje in, še pomembneje, del imaginacije in želje.

V muzeju v Števanovcih je s predmeti, v besedi in podobah dokumentirano,⁸³ kako je madžarska država od 50. do 90. let prejšnjega stoletja upravljala s svojimi mejami in zelo postopoma mehčala mejne režime in tehnike. Na slovenski strani se mu je junija 2019 v obnovljeni karavli v Čepincih (občina Šalovci) pridružila muzejska zbirka Varuhi meje, ki jo oglašujejo kot turistično zanimivost oziroma »turistični produkt« (prim. Ispán 2019) na poti Mura Raba Tour, nastala pa je v sodelovanju z Vojaškim muzejem Slovenije (Muzejska zbirka Varuhi meje, oglasna tabla; prim. Pojbič 2019).

Tako meje ostajajo, tudi ko jih formalno ni več: »Ne veš, kako, kaj naj bi s tem, kaj bi s to veliko svobodo naredil« (TZ 2014).

Odmejitev preuredi tudi pogled v preteklost oziroma premakne gledišče, v katerih se izrazijo čustva in občutenje meje, ki so objeti v zapomnjeni, evocirani in podoživljeni spomin (Svašek 2000; gl. tudi Smith, Wtherel in Campbell 2018), in ambivalence vsakdanjega življenja:

In potem živiš, ne vem kolk... let pod to neko, neko železno zaveso oziroma v senci te železne zaves, pol pa naenkrat se ti samo vse odpre, [...] enostavno spet nisi pripravljen. [...] In pol, [...] mlade generacije oziroma sedanji mladi prejšnjega sistema niso doživeli, zato pa ne znajo ceniti, kaj to pomeni. Starejši pravzaprav spet nekako so razdvojeni bli: a je to zaj zelo dobro nam ali je pa to zaj zelo slabo nam. Kajti, se spomnimo, ne, po '89, ko je železna zavesa v glavnem padla, ne, potem nekateri starejši so prav z nostalgijo govorili o tem, kako je prej fajn blo, ko smo bli zaščiteni [...] V glavnem se ni blo treba bati tujcev, nobeden tujec na to območje ni mogel pridet in smo zmeraj imeli vse odprto, hiše in vse to in se ni blo treba bati, ne. Nekateri še zdaj z

Dediščinjenje meje na Hodošu. Prikaz žičnate ograje v Parku mejnih kamnov na meji med Hodošem in Szalafőjem (foto: Miha Kozorog).

nostalgijo govorijo o tem, ne, kako je fajn blo. In pravim, ni, ne, ni enostaven položaj. [...] Čeprav je fizično več ni, ne, te meje, ampak jaz mislim, da tako v razmišljanju ljudi, pa vseeno še obstaja. (TZ 2014)

Stara nova meja⁸⁴

Odprtje oz. ukinitve slovensko-madžarske meje v letu 1990 je prinesla predvsem izziv, kako gospodarsko, družbeno in kulturno tesneje povezati obmejno pokrajino. Kakor omenjeno, je regionalno povezovanje postalo zares aktualno šele po vstopu obeh držav v EU in vključitvijo v schengensko območje (Bajuk Senčar 2019). Posebej v schengenskih mejah – kot eni od vrst mej v EU (Green 2013) – je bila značilna postopna sprememba vidnih v nevidne meje. Odstranjena je bila vsa tista materialnost, ki je v ljudeh evocirala nakazana občutja in jih opominjala na primeren, tj. dopusten in/ali nedopusten, prepovedan, način ravnanja. Prebivalci na obeh straneh nevidne meje v tem vidijo in tudi že izrabljajo priložnosti, a se pri tem še vedno spoprijemajo z dediščino svoje obrobности, za katero pa danes ne krivijo več meje, temveč državo. Slednje je deloma povezano tudi z značilno splošnim nezaupanjem do nje v skupnostih, ki so desetletja živele pod socialistično oz. komunistično oblastjo (Fikfak in Mészáros 2019: 10).

Do leta 2020 so državo lahko upravičeno kritizirali zaradi skromne skrbi za mejno obrobje, takrat pa je znova uveljavila moč, da lahko uveljavi mejo tam, kjer je (že) ni bilo (več). Za razloček od poprejšnjih korenitih sprememb evropskih mej, ki so bile nasledek političnih procesov in pogajanj v ožjem pomenu (obe svetovni vojni in konec hladne vojne, transformacija političnih sistemov v nekdanjem socialističnem svetu), je šlo tokrat za biovarnostne razloge ob pandemiji koronavirusne bolezni covid-19, ki je narekovala omejitve gibanja ljudi, širše pa pokazala na nepredvidljivo dinamiko sprememb mejnih režimov. Ti so v življenje ljudi – ne le ob meddržavnih mejah – vnesli množico ločnic med »normalnim« in »izjemnim« časom. Funkcija na novo uveljavljenih režimov je bila preprečiti širjenje »tujega«/nevarnih tujkov in zagotoviti

zdravstveno varnost državljanov. Fizične omejitve so v zdravstveno-političnem odločanju uvajale državne oblasti, ki so sicer ukrepale bolj ali manj primerljivo v transnacionalnem okviru EU, a vendar tudi specifično. Ta, po Sarah Green (2012a: 585), »post-vestfalski svet« označuje posebne razmere, v katerih ni preloma s preteklostjo, ki kljub nekaterim razločkom obvladuje sedanost, saj postavlja že v preteklosti poznane, preverjene omejevalne ukrepe. Tako ni presenetljiv komentar z Goriškega:

15. avgusta 1990 smo dočakali prvo začasno odprtje mejnega prehoda Martinje-Gornji Senik, 21. avgusta 1992 pa je prišlo do rednega obratovanja mejnega prehoda, vse do 30.04.2004, ko je z vstopom Slovenije in Madžarske v Evropsko unijo prehajanje meje postalo samoumevno. In zdelo se nam je, da se je začelo obdobje, ki bo trajalo večno. A je prišel marec letošnjega leta, ko se je globalna epidemija koronavirusa tako globoko zažrla v družbo, da so vlade začele sprejemati vedno strožje ukrepe omejevanja gibanja prebivalstva.

In v petek, 13. marca 2020, je prišlo do ponovnega zaprtja mejnega prehoda Martinje-Gornji Senik. Ni nam bilo vseeno, ko smo proslavljali obletnice protestnega shoda – in tudi zdaj nam ni vseeno. V prvi vrsti zaradi zdravja, predvsem pa tudi zaradi spoznanja, kako se lahko praktično čez noč stvari obrnejo na glavo in kako neboljani smo lahko ljudje v svoji majhnosti. (Kalamar 2020)

Ob razglasitvi epidemije po Evropi v prvi polovici marca 2020 je Madžarska od 17. marca vsem tujcem prepovedala vstop v državo, dopuščala pa je prehode madžarskim državljanom, ki so morali upoštevati omejitve držav, v katere so vstopali. Slovensko-madžarska meja je za slovenske in madžarske državljane ostala odprta v Pincah kot prehodnem koridorju in v Dolgi vasi za tranzitni promet. Zaprta sta bila za Slovence v Porabju vitalna prehoda Martinje–Gornji Senik in Čepinci–Verica. Veliko nezadovoljstvo ljudi zaradi ohromljenih stikov na obmejnem območju je sprožilo diplomatske pogovore o odprtju meje: tako sta bila nato 2. aprila odprta prehoda Hodoš–Bajánsenye in Čepinci–Verica, vendar omejeno na čas med 6. in 19. uro, za slovenske in madžarske

Zaprta mejni prehod Čepinci– Kétvölgy/Verica (foto: A. G. [Adriana Gašpar]).⁸⁵

državljanke, ki so bili dvolastniki ali čezmejni delavci. Zaradi nizkega števila prehodov so drugi prehod po dveh tednih spet zaprli. Porabci in Goričanci so

razumeli, da je to potrebno narediti, da se prepreči širjenje epidemije. Nihče pa ni pričakoval, da bo prišlo do tega, da odločevalci sploh ne razmišljajo o tem, da bi mejo odprli. Dejansko so nas zaprli, bilo je hujše kot pred tridesetimi leti, ker takrat smo lahko uporabljali mejni prehod Bajánsenye-Hodoš [...] Če imaš zaprto mejo en teden, deset dni, dvajset dni, v redu. Ampak ko vidiš, da je to nekaj dolgotrajnega, ko ne veš, kdaj bo temu konec, takrat začneš ugotavljati, da nekaj ni v redu. Pa tudi dejstvo, da smo videli, da na drugih obmejnih območjih v državi odpirajo mejne prehode, in pa to, da nimamo okuženih ljudi, ne mi tukaj na našem območju, ne na drugi strani meje. Ljudje so imeli potrebe po družinskih, sorodstvenih stikih, sezonski delavci, ki so pred tem hodili na delo v Slovenijo, niso mogli iti. (TZ 2020)

Za državljane Madžarske in Slovenije so mejne prehode med državama naposled po vzajemnem dogovoru odprli 28. maja. Prehajanje meje brez omejitev je veljalo do 1. septembra, poslej

pa so tujci lahko na Madžarsko vstopali s predhodno odobritvijo madžarske policije, ki je sicer predvidela tudi izjeme (udeležba v sodnih postopkih, za poslovne obiske, zdravljenje, študij, družinske dogodke – poroka, krst, pogreb, skrb za ožjo družino, udeležba na mednarodnih športnih, kulturnih in verskih dogodkih), če ni bilo suma o okužbi, pa tudi brez tega jim je bila lahko odrejena karantena. Po nekaj dneh vnovične zaprtosti vseh prehodov so zaradi ugovorov obmejnih prebivalcev s politično podporo lokalnih politikov odprli mejni prehod Verica–Čepinci med 6. in 18. uro, prav tako pa tudi dolnjeseški prehod v Avstrijo, kar je bila olajšava za dnevne delovne migrante.

Prav tako je za vstop v državo uvedla omejitve Slovenija: prvi ukrep je bila karantena, ki so se ji lahko izognili čezmejni dnevni migranti, šolarji, dvolastniki in najemniki zemljišč v obmejnem pasu. Zanje je zadoščal negativni izvid testa PCR ali hitrega testa (HAG), vendar se je veljavnost testov nenehno spreminjala glede na status osebe, izjeme in trajanje. Sredi marca 2021 je bila v Čepincih postavljena kontrolna točka za brezplačno hitro testiranje za vstop v Slovenijo (na Madžarskem so bili testi plačljivi), in to enkrat na teden, saj je takrat hitri test veljal sedem dni. To je precej olajšalo prihod v Slovenijo, kraj za testiranje pa je bil dobrodošel tudi za Goričance. Marca 2021 so bili med izjeme vključeni tudi tisti, ki so v zadnjih šestih mesecih preboleli covid-19, v maju pa – po dogovoru med državama – še imetniki potrdila o cepljenju. Režim, uveljavljen 23. junija 2021, ostaja nespremenjen tudi še na začetku leta 2022.

V tem času so (bili) ljudje občutljivi za marsikaj, posebej pa na že pozabljeno militarizirano podobo meje, ki je označevala prepoved gibanja:

Bilo je veliko kontrole mejnega območja [...] na začetku so bili policaji, potem pa pripadniki air base. Z velikimi vojaškimi avtomobili so se vozili [...] Kot v vojni! Oni so strogo kontrolirali obmejno območje. Vse je bilo zelo uradno. Spet si čutil, da imaš mejo, čeprav smo že pozabili, kaj je meja. Pa ti je nelagodno, ti ni vseeno, da tam spet stojijo vojaki. Zame je bilo čudno, da se je zapiranje in odpiranje

meje dogajalo ponoči [...], takrat, ko ni nobenega. [...] To je bilo hujše kot v devetdesetih letih, ko je bila meja zaprta. Takrat je bila na meji rampa, meje smo lahko nekajkrat na leto odprli. Zdaj pa beton, nisi imel šanse, da greš čez. Nisi vedel, kdaj boš lahko šel. Nisi vedel, kako bo z epidemijo, mogoče bo še huje in bomo eno leto zaprti. Ta negotovost, ko ne veš, kako bo. (TZ 2020)

...kakah dveh mesecev je trajalo, da tukaj na porabski meji s Slovenijo so bili vsi trije mejni prehodi zaprti. To je nekako sprožila tista slaba občutja, ki so jih ljudje imeli takrat, ko so bili hermetično zaprti od Slovenije. (TZ 2020)

Poleg tega so (bili) – kakor tudi ob poprejšnjih omejitvah prečkaj meje – ljudje najbolj prizadeti zaradi umanjkanja sorodstvenih in prijateljskih stikov, ki jih sicer deloma lahko nadomestijo sodobna komunikacijska sredstva, a je to vendarle povsem nova realnost, ki je mlajše generacije niso doživele, starejše pa so jo znova podoživele. Če že ne povsem ohromljeni, pa vsaj oteženi, so bili tudi drugi stiki in sodelovanje, razviti v zadnjih desetletjih (Munda Hirnök 2009: 320–321; Munda Hirnök in Medvešek 2016). Za porabske Slovence so namreč dnevne vezi s Slovenijo na področjih kulture, izobraževanja, znanosti, medijev, športa, verskega življenja in tudi gospodarstva osrednjega pomena tako za posameznike kakor slovensko skupnost na celoto.

ZA SKLEP: O POSEDANJENI IN PONAVZOČENI PRETEKLOSTI

Od nekdaj, kakor še danes, so se po svetu v nenehno spreminjajočih se političnih, gospodarskih in družbenih razmerah meje ustvarjale, se institucionalizirale in z upravljanjem ohranjale, se zapirale in odpirale. Razmejevanje, odmejevanje in ponovno razmejevanje se kažejo kot, tako rekoč, neskončen proces. Četudi se zarisi mej kot črt, robov državnih teritorijev na političnih zemljevidih ne spremenijo, meje ostajajo ali, natančneje, ostajajo v glavah ljudi ali pa se reaktivirajo v praksah: ostajajo kot lokus načinov njihovega

upravljanja, nadzorovanja, zagotavljanja suverenosti in varnosti po presoji državnih in naddržavnih politik. Nedavni ukrepi ob epidemiji in sredi prejšnjega desetletja ukrepi ob obsežnem migrant-skem valu, pritrjujejo raziskovalcem, ki menijo, da globalizacijski procesi in transnacionalne prakse mej ne ukinjajo. Prej nasprotno.

Zadnja epizoda v dogajanju z evropskimi in svetovnimi mejami pritrjuje spoznanjem raziskovalcev, ki problematiko mej obravnavajo v diahroni perspektivi: meje v pomenu procesa urejanja življenja ljudi – tistih, ki živijo ob njih, in tistih, ki jih zgolj prečkajo, so spremenljive in s tem začasne. In tudi tokrat, kakor je razvidno iz ukrepov madžarske in slovenske države in seveda tudi drugih evropskih držav, so (bile) prakse ponovnega razmejevanja, ki so bile posledica globalnih pojavov (epidemija, migracije), različne, prilagojene partikularnim, lokalnim razmeram. V tem pogledu potrjujejo dvoumne, presenetljive, predvsem pa nepredvidljive učinke globalnih fenomenov, ki prinašajo nestabilnost in negotovost in (re)aktivirajo državne politike (Wielgohs in Lechevalier 2013: 9); te pa ustvarjajo nove razmere, s katerimi se morajo spoprijeti ljudje v vsakdanjem življenju.

V tem poglavju sva želeli pokazati na tesno povezanost meje kot danosti in pripovedi o vsakdanjem bivanju z njo in ob njej ali meje kot črte geometrije in meje kot interpretacije (van Houtum 2011: 50). Raziskovanje na terenu vsebino določa kot inherentno prezentistično, saj »zdaj« ali »sedanjost« konstituirata njen hevristični in analitični aspekt. Kakor sva omenili v uvodu, z zgoščenim orisom »dejstev« o nastajanju in spreminjanju meje, ki že dobro stoletje na zemljevidu loči Slovenijo in Madžarsko, in naracijami o tem ne tematizirava in problematizirava pogosto poudarjenega nasprotja ali napetosti med »klasično« zgodovino in spominom (Macdonald 2012, 2013). Narativno izrisane podobe vidiva kot plast in način ponavzočanja in sedanjenja preteklosti, v katerem se preteklost in sedanjost zlivata v posedanjeno preteklost. Ob tem lahko predloživa razločevalni odtенок med obema prevedkoma koncepta: sedanjenje poudarja odbiranje fenomenov preteklosti za »sedanje rabe«, ponavzočanje pa tudi načine, oblike, vire tega procesa.⁸⁶ Koncept ponavzočene preteklosti v metodološkem smislu opozarja na in zahteva različne vire (terensko, arhivsko,

muzejsko gradivo, materialna pričevanja na prostem, praznične in komemorativne prakse itn.) in njihove rabe ter je eminentno antropološki, ker je tako zelo zainteresiran prav za refleksijo preteklosti v sedanjosti ter ima orodje – etnografske raziskave, ki razkrijejo mnogotere načine, »kako si ljudje ustvarjajo svojo zgodovino, kako se spominjajo določenih dogodkov in druge spregledajo ali v dnevnem življenju izražajo razmerja med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo«. Načini razumevanja so predvsem raznovrstni, pogosto tudi tekmiški (Macdonald 2012: 235).⁸⁷

V tem duhu preteklost ni preludij v sedanjost, temveč so zanimivi načini ali poti, kako se danes preteklost vtiskuje v sedanjost selektivno – z odbiranjem, ob spominjanju in pozabi. Nekateri sogovorniki so to še posebej poudarili, ko so govorili o molku, ki je hromil starejšo generacijo do časa, ko se je naposled o meji smelo govoriti in *»mogoče ni bilo vse res [...] Vsakdo je nekaj dodal, nekatere [reči] pa so se dejansko dogajale.«* Da bi zakrpali lise molka, ki spremlja spominsko pripovedovanje, in omejenega epizodičnega, tj. avtobiografskega spomina najinih sogovornic in sogovornikov, ki sega le v čas po 2. svetovni vojni, torej tudi pozabe, ter uravnotežili ali povezali danosti in doživetosti mej, sva njihove pripovedi uokvirili v zgoščen povzetek zgodovinskih dejstev, izluščen iz že objavljenih del.

V splošnem so najini sogovornice in sogovorniki z obeh strani meje povedali, da se o slovenski zgodovini v šoli niso učili, in da so vse, kar vedo, *»slišali«*. Izjema so pripovedi redkih izobražencev, ki so se ali se zanimajo za preteklosti ožjega domačega ali širšega okolja: iz njihovih komentiranih pripovedi preseva zainteresirano prisluškovanje pripovedim drugih in naučeno znanje, pridobljeno s šolanjem. V tem se, po Janu Assmannu (1997) t. i. avtobiografski, neposredno izkušenski spomin, zliva v posredovan, kulturni spomin, ki globoko zaznamuje posebej Slovence na Madžarskem.

V Slovenskem Porabju je bilo spodbujanje izobraževanja do 70. let prejšnjega stoletja bolj izjema kakor pravilo. Na začetku 70. let so začeli porabski maturanti odhajati na študij v Slovenijo. Nekaj diplomirancev, ki so se pridružili izobraženim na Visoki učiteljski šoli v Sombotelu in drugod, se je vrnilo v Porabje, kjer skrbijo za življenje slovenske skupnosti, vodijo njuni osrednji organizaciji,

tj. Zvezo Slovencev na Madžarskem in Državno slovensko samoupravo, izdajajo časopis *Porabje* (1991), skrbijo za program Radia Monošter (2000) in oddajo Slovenski utrinki (1992), vodijo Slovenski kulturni in informativni center (1998), različne kulturne skupine, organizirajo številne prireditve, spodbujajo gospodarski razvoj in si prizadevajo za intenzivno vzdrževanje vezi s Slovenijo. Ta infrastrukturni okvir je pomemben zato, ker v primerjavi z Goričkim kot delom Prekmurja ustvarja za Slovence v Porabju kot manjšino pomemben komunikacijski prostor, tudi prostor vzdrževanja, preurejanja, poustvarjanja, posredovanja spominov in doživetij. Tu ne krožijo zgolj pripovedi od ust do ust, iz oči v oči. Kar naenkrat so slišane po radijskih valovih, zapisane v časniku ali knjigi, da se lahko spet prelijejo v vsakdanjo govorico. Brez tega tudi do mlajših, ki so rojeni po letu 1990, zgodbe o meji ne bi prišle:

Ja, še vedno veliko pripovedujejo [starejši ljudje o tem], ali slišim to osebno, ko se kaj pogovarjajo med seboj ali pa velikokrat poslušamo Radio Monošter, ki je radio za porabske Slovence v Porabju, in tam je vedno tema, da o tem govorijo starejši ljudje, kako je bilo, ko so živeli še ob meji in niso mogli k sorodnikom na drugo stran meje. (TZ 2014)

Danes se spomini vračajo in poustvarjajo tudi ko obišejo »muzej železne zavese« v Števanovcih ali obstojijo pred spomenikom deportiranih porabskih Slovencev v Monoštru.

V tematizaciji meje na madžarski in slovenski strani je opazen razloček: v Prekmurju se zgodovinski dogodki ob meji, posebej trianonski, in spomin nanje, obnavljajo ob okroglih obletnicah priključitve Prekmurja Kraljevini SHS, kar je bilo izrazito leta 2019 ob 100-letnici, v Slovenskem Porabju pa se ta spomin sistematično neguje: da se ne pozabi, da se s tem seznanijo mlade, da ti verjamejo, da so se te reči, ki jih sami niso doživeli, res zgodile, in da se to prenaša v njihovem jeziku – porabskem narečju (TZ 2014). Tudi mlajši sami opozarjajo na pozabo:

Človek je nor, ko je majhen se ne zaveda tega, ne vpraša staršev, starih staršev, kaj je bilo v tistem času. [...] Zdaj ko sem že odrasla, zdaj bi me zanimalo, samo zdaj niso več živi in jih ne moram vprašati, kaj je bilo v tistem času. [...] kot majhen otrok [...] si človek ne zapomni tega. Ali pa ni

razmišljal na način, da bi se bilo dobro pozanimati za to in zapisati vse, kar je bilo takrat, ne. (TZ 2018)

Pripovedi o meji med Goričkim in Porabjem, ki jih sicer družijo bližina vasi, v katerih ljudje govorijo isti jezik, so tako neogibno različne – tako po vsebini kakor čustveni prežetosti. Trianonska meja je ločila njihove zgodovinske izkušnje in identiteto. Takrat so porabski Slovenci postali ljudje z vsaj dvema pripadnostima – madžarskim državljanstvom in slovensko narodnostjo, ki se je v razmerah življenja manjšine ohranjala predvsem z jezikom, danes pa lahko preživi le, če je/bo tudi ekonomsko uspešna. Njihove pripovedi o meji in mejnosti, posredovane večinoma v narečju, so in še ohranjajo skupnost. Zato niso le pripovedi o državi/državah in njihovi moči, temveč upovedujejo, urejajo in osmišljajo skupnost, kar lepo potrjujejo kroženje zgodb in ponavljanje tistih dogodkov, ki so (bili) za posameznike izkušnjsko najgloblji. Kot manjšinsko skupnost jih veže skupno bivanje v do nedavnega pozabljenem prostoru; oboje do danes povezuje semantični spomin, ki skupnost Slovencev v Porabju vzdržuje kot »skupnost spomina« (Zurzhenko 2011).

Četudi se je do nedavnega zdelo, da so meje v EU izginile, v življenju ljudi ostajajo navzoče, še vedno polne mnogoterih pomenov, vsaj v zdaj živečih generacijah in njihovem pospominkanju še »ponotranjene v dnevnih praksah, institucijah, konvencijah, delovanju in mentalitetah« (van Houtum 2011: 49).

Ko o meji govorijo Porabci, je meja predvsem meja z železno zaveso. In spomin na ta čas je v naraciji skupnosti najbolj živ. To ni bila ena meja, temveč meja proti Jugoslaviji in Avstriji, pomnožena s pasovnimi ločnicami proti Madžarski. Tako je Porabje ostalo zaprt, »slepi kot«, oboben v gospodarskem pogledu in izključen v etnično-socialnem, kar se je zares zgodilo že z določitvijo meje po I. svetovni vojni, ko je Porabje postalo »etnična krajina« (Smith 1999: 150) s historično kontinuiteto, vanjo vpisano etnično identiteto in teritorializacijo spomina ali spominsko teritorializacijo. Ko pa o meji govorijo Prekmurci je diskurzivna raven drugačna, naučena je iz zgodovine o prelomnosti trianonske meje, ki je prečila nekdanjo Slovensko krajino in preuredila njihov komunikacijski prostor, a so se sčasoma, že med obema vojnoma, in četudi so dolgo

ostajali na jugoslovanskem oziroma slovenskem obrobju, lažje prilagodili novim razmeram in preusmerili svoje poti proti Sloveniji oz. Jugoslaviji. V tem pogledu je meja na splošno Goričance manj bremenila.⁸⁸ Izjema so (bili) tisti iz vasi, ki so bližje madžarski meji in v bližnjem stiku s Porabci in se jim je meja zarezala v gozd ali zemljo. In tam se ljudje spominjajo, kako je bila meja vpisana v krajino – posebej z železno zaveso, v očiščen pas, skrivne gošče, prepovedane in zarasle poti in ceste.

Skratka, razdeljeni območji prej povezane Slovenske krajine sta se morali večkrat redefinirati v politično-upravnem, nacionalnem in ekonomskem pogledu, ki nezadržno krojijo njihovo kulturno identiteto. In ta proces se nadaljuje v novih razmerah življenja na schengenskem območju EU. Če bi v zgodovinskem loku označili obmejno pokrajino in njene prebivalce z Martínezovim besednjakom, je bilo to pred trianonsko razmejitevjo »povezano« območje, po njej tako rekoč vse do leta 1990 bolj »odtujeno«, poslej pa »medsebojno odvisno« (Martínez 1994a, b). Vendar je to posplošitev primerno relativizirati s socialnimi in političnimi aspekti, saj so učinki čezmejnih stikov med prebivalci navadno neenako razporejeni (Baud in van Schendel 1997: 220), posebej pa tudi z narodnostjo in nacionalnostjo. Obrobna obmejna območja so namreč pogosto osrednja prizorišča (po)ustvarjanja in poganjanja o narodni in nacionalni identiteti. To je na obravnavanem območju značilnejše za slovenske Porabce, ki so bili žrtev težavnih preskušanj življenja ob meji.

Življenje ljudi ob slovensko-madžarski meji pritrjuje napetosti med »trdnimi, trajnimi in negibkimi zahtevami državnih mej in nestalnimi, prehodnimi in gibkimi zahtevami ljudi« (Donnan in Wilson 1999: 1). Meje so ljudem vedno vsiljene – *»Malo stvari se v naravi ali tu rešuje, to se je rešilo nekje daleč, te meje...«* – in omejujejo poti – *»ja, je drugače, tu si šel vedno samo v eno smer, v osrednji Sloveniji si tega ne morejo predstavljati, lahko grejo v katero koli smer, sploh ne razmišljajo o tem, mi pa smo vedno, tu pa si moral pomisliti ...«* (TZ 2018).

Ampak ljudje se z mejami angažirajo, so njihovi glavni akterji, ko se zaradi obrobnosti ob meji za stalno ali začasno izseljujejo, ko tisti, ki ostanejo, iščejo in izrabijo možnosti čezmejnega

sodelovanja, ki v spominu oživljajo predtrianonsko povezanost območja, poiščejo krajše poti in svoje bližnje na drugi strani, kaj pretihotapijo čeznje, navsezadnje kljub prepovedi usmerijo pogled v bližnjo vas, iz katere slišijo le zvon, ali se zazrejo v Tromejnik. Ob tem se v tej »vernakularni krajini« (Beiner 2008), vpisani v spominsko topografijo, meja in ljudje ob njej vzajemno spreminjajo, a vzdržujejo specifično razmerje med življenjskim prostorom in identiteto. Spreminjanje družbeno in simbolno poustvarjane meje in kontekstov spominov, pripovedi o njih, dnevnih rab in doživljanja pomeni, da biografija te meje v njenih mnogoterih razsežnostih še ni izpisana.